

825

Укр

Г70

ГОСПОДИНОВЪ

**О Б Р А З И
И С Ъ Н К И**

ЛИТЕРАТУРЕНЪ ГЛАСЪ
СОФИЯ

ОБРАЗИ И СЪНКИ

КНИЖАРНИЦА
СВМ. СМЕЧОНОВ & КНИЖ. ДАРОВ
Р. У. С. К.

ОТЪ СЪЩИЯ АВТОРЪ:

Млада Добруджа, 1932 год.

Посоки и цели, 1933 год.

Добруджа и нейнитѣ борби, 1933 год.

Ние, младитѣ, 1934 год.

П. ГОСПОДИНОВЪ

ОБРАЗИ
И СЪНКИ

ЛИТЕРАТУРЕНЪ ГЛАСЪ
СОФИЯ

[1941]

СРР 82Б
570

82Б

Регионална библиотека
"Дора Габе" Добрич

9 300000 604538

На скъпата памет на братъ ми —
д-ръ Людмилъ Ц. Господиновъ, по-
чиналъ въ ранна младост, — по-
свещавамъ тази книга.

8294/1964
ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
ГР. ГОЛБУХИНА

ПРЕКЛАСИ РАНА
19.88 г. на

ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ
20 15; 16; 17, 2012

Предлаганата книга съдържа статии, публикувани през различни времена. Това ясно личи отъ литературния подходъ на автора и отъ стила имъ. Много отъ статиитѣ носятъ белега на времето, когато сж писани.

Нѣкои отъ статиитѣ, ако биха били написани днесъ, сигурно щѣха да иматъ по-другъ видъ. Но като свидетелства за времето и като указание за единъ изминатъ пжтъ, тѣ сж по-ценни въ днешния имъ обликъ.

Въпрѣки това външно разнообразие, статиитѣ сж обединени въ една мисль, която господствува въ цѣлата книга — това се дължи на единството въ мисльта на автора имъ.

Макаръ че въ книгата се разглеждатъ имена и книги, които често взаимно се изключватъ, това единство, въпрѣки всичко, се налага. То личи дори въ литературнитѣ приноси и спомени, които, между скоби казано, въ България все още не се радватъ на вниманието, което заслужаватъ.

Окровено казано: „Образи и сѣнки“ сж свидетелства за едно минало. То е такова, каквото е показано въ книгата. Авторътъ самъ не е пожелалъ да го преобразява. Той не е съжалявалъ, нито се е отказвалъ отъ него, за да нѣма нужда и днесъ да се срами отъ миналото си.

П. Господиновъ

Тайната на Ботйовъ

Въ помашкото село Исьоренъ баладата на Христо Ботйовъ „Хаджи Димитъръ“ отдавна се пѣе като популярна народна пѣсенъ. Никой отъ помашитѣ не знае автора ѝ, но всички я чувствуватъ като своя: чрезъ нея тѣ изплакватъ сълзитѣ и мжкитѣ си, чрезъ нея живѣятъ и се приобщаватъ къмъ светая светихъ на своята забравена и отречена народностна принадлежностъ

Има нѣщо знаменателно въ този фактъ.

Антонъ Страшимировъ подробно възпроизвежда едно помашко тържество, кждето за пръвъ пжтъ чулъ помака Асанъ Масларски да пѣе „Хаджи Димитъръ“. По този случай той пише: „Масларски е неграмотенъ, разбира се. И ако бихте му казали, че се знае кой е „изкаралъ“ тази пѣсенъ, навѣрно би попиталъ:

— Гждуларь ли е той или кавалджия? . . .

„Кое прави това творение равно на създаденитѣ такива отъ цѣль народъ презъ вековетѣ?“ — пита писателтъ. Наистина, на какво трѣбва да отдадемъ първичната сила и магическото обаяние, които така властно излжчватъ почти всички Ботйови пѣсни? . . .

„На многолюдна сватба въ Бабадагско село старци повикаха 14 годишно девойче, — свидетелствува А. Страшимировъ, — и то изпѣ срѣдъ онѣмѣлитѣ стотици хора „На прощаване“ отъ Ботйовъ. Никой отъ селянитѣ не бѣ слушалъ името на пѣвеца. Тѣ съзнаваха само, че чуватъ нова пѣсенъ. Тя имъ е дошла отъ нѣкжде“ . . .

Очевидно, чрезъ пѣснитѣ на Христо Ботйовъ говори душата на българския народъ, неговата

расова сжщина, неговата народностна стихия. Само така би могло да се обясни вълшебното обаяние, което криятъ въ него всѣка дума и всѣка строфа.

Творчеството на Ботйовъ съ право се сочи като най-цѣлостенъ изразъ на българския духъ, като завършенъ обхватъ на неговитѣ творчески възможности. Чрезъ поезията му говори българскиятъ гений, пробудилата се национална съвѣсть, скжсала веригитѣ на безпросвѣтната традиция и духовното робство.

Поезията на Хр. Ботйова е многострунна арфа, зазвучала срѣдъ стенанията на българския народъ, — живъ образъ на българската трагика, на нейната още нераздиплена тайна. Тукъ трѣбва да се търси обяснението и за близостъта на поета до възжеленията на народа, тъй много страдалъ презъ годинитѣ, ослѣпѣлъ за красотата и за радостъта.

Затова творческитѣ сънища на Ботйова винаги изхождатъ и се въплѣщаватъ въ домогванията и въ търсенията на народа. Животъ и поезия, народъ и поетъ — всичко се слива у него въ една воля. Чрезъ нея говори душата на България, а ехото ѝ се отеква върху невидимитѣ струни на Ботйовата лира. Музиката на тази поезия ни опиянява и ослѣпява, приобщавайки ни съ дълбоката сжщина на българскитѣ расови възжеления.

Поетическата мощъ на Ботйовъ, следвайки неотклонно пжтищата на българската народностна сждба, често се домогва до откровения, сходни съ постиженията и на безименния народенъ пѣвецъ.

Зайде слънце между две планини,
 подъ планина зелена ливада,
 срѣдъ ливада черенъ чадъръ разпнатъ,
 подъ чадъра раненъ юнакъ лежи,
 при юнака до три малки моми.
 Първата му болна глава държи,
 втората му клето сърдце крепи,
 третата му шекеръ въ уста топи . . .

Нѣма да привеждаме други примѣри за художествената и метрична прилика на Ботйовото творчество съ народното. Нима кадансътъ на неговия стихъ не е народниятъ? Почти всичкитѣ му стихотворения изобилствуватъ съ картини изъ бита на българина.

По този пжтъ на художествено възсздаване Ботйовъ интуитивно се явава като знаменосецъ и тълмачъ на своето време. Понесълъ голготския му кръстъ, той се вживява въ страданията и борбитѣ на своя народъ. И подобно на малцина български поети проникновено се углжбява въ трагичната вина на българския народъ. Така възроденъ ние го виждаме върху фона на нашата действителностъ възправенъ като национална съвѣсть.

Хъшъ изъ механитѣ на Букурещъ, пламененъ бунтовникъ за народна свобода, гордъ въ умразата и презрението си противъ народнитѣ похитители, на Милинъ камъкъ изоставенъ, съ покрусена душа — навѣкжде, всѣкога, винаги той е привѣлъ чело върху разпятието, което отъ народно става негово собствено. Каточели въ часа на народната Гетсимания нему е уречена горчивата чаша, която той трѣбва да изпие, за да остане вѣренъ на народа, за да възкръсне въ неговитѣ най-красиви спомени, за да бжде увѣнчанъ съ ослѣпителната красота на пророкъ и народенъ водачъ.

Така буреносниятъ му живогъ, вдъхновена литургия на страданието, става изкупна жертва въ храма на народното освобождение. Съ мечъ въ ржка, като вестникарь, или съ своята вдъхновена лира, той знае, той чувствува, че нему е предпредѣлена жестока участь, че той е белязанъ да умре, за да пребжде въ вѣковетѣ заедно съ народния идеалъ, ослѣпително красивъ като него.

Това самочувствие дава криле на голѣмия сърдцеведъ да обозре свѣтлитѣ върхове на неу-

вѣхващия подвигъ, кждето всепобедно ечи: „Живъ е той!“ Този възгласъ, изтрѣгнатъ отъ душата на България, е символъ на българския духъ, който, и когато е бивалъ победенъ, винаги е побеждавалъ.

„Живъ е той!“ е най-вдѣхновената пѣсенъ, написана на български езикъ. Върху фона на националната ни трагика и днесъ и за въ бждеще тя ще звучи като мощна изява на върховната саможертва въ името на великия подвигъ. Не е ли знаменателно, че въ предсмъртния си часъ Хаджи Димитъръ очига духа на Караджата, символътъ на великата борба и на разбунтуваната народна съвѣсть, образътъ на волята за безсмъртие чрезъ подвигъ. — на жаждата, която изпепелява душата на българския народъ, който чрезъ своята кръвъ поиска да изкупи възкресението на свободата си?

„Нѣма властъ надъ главата, която е готова да се отдѣли отъ плещитѣ си въ името на свободата“, — заявява пророчески Ботйовъ. Въ тѣзи нѣколко думи най-добре се оглежда внушителниятъ му духовенъ ръстъ. Колко примирение има въ вдѣхновенитѣ очи, устремени къмъ бждещето! Вслушайте се въ думитѣ на революционера: „На смъртъ, братко, на смъртъ да вървимъ . . . “ — за да почувствувате колко много нравственъ куражъ е необходимъ, за да бждатъ тѣ изречени.

Все така красивъ и пленяващъ, Ботйовъ се открива предъ насъ и въ неговитѣ последни дни нѣкаква жажда за подвигъ, непреодолима страсть за превъзможване на смъртъта, воля за превъплъщаване съ идеала — не даватъ спокойствие на поета и на революционера. Неговиятъ жаръ блика съ напора на разбѣснѣло море. Дори баладитѣ му изобилствуватъ съ лирически патосъ. Съ динамизиранъ устремъ започватъ почти всичкитѣ му стихотворения: „Ликуй, народе“, „О, майко моя,

родино мила“, „Тежко, тежко, вино дайте“, „О, мой боже, прави боже“ и т. н.

Затова всепобеждаваща е поетическата му власт. Вълшебството ѝ нѣма равно на себе си. Като нѣкаква магическа сила тя покорява и увлича:

Зимата пѣе своята зла пѣсенъ,
вихрове гонятъ търни въ полето...

Извисенъ високо надъ повседневната дѣлничностъ, Ботйовъ е понесалъ мълчаливо знамето на борбата. Въ устрема си и въ своята умраза той жигосва съ сарказъмъ и съ огнени думи „царе, папи, патриарси“, днешното „царство кърваво, грѣшно“, „чорбаджии и изедници“ и т. н.

Предъ проникновения му погледъ е откритъ жъртвениятъ пѣтъ на бурята и на борбата. Това го прави донѣкжде щастливъ и въ нещастieto: съзнанието за изпълненъ дългъ му дава куражъ, окриля сломената воля. Съ самочувствието на борецъ, въ часа на народната разплата, той не се поколебава да отвърне лице и отъ своята Мадона, — тъй настойчивъ и повелителенъ му се струва народниятъ гласъ.

Съ фанатичната вѣра на Мойсей предъ Хаанаанъ поетътъ всеотдайно се поглъща отъ вихъра на революцията. Велика е неговата ненаписана трагедия. Само несломимата му енергия вдъхновява отмалѣлитѣ сили и му дава мъжество да отмине съ презрение незгодитѣ. Устремътъ на борбата и вѣрата въ нейния щастливъ край, подсилени отъ самочувствието на революционера, още повече увеличаватъ упоритостта му. И ето той израства предъ съзнанието на съвременницитѣ си съ обаянието на пророкъ. Ехото на неговитѣ думи и днесъ тежатъ върху насъ като разбунтувана съвѣсть.

„Християнството има своитѣ мъченици, доде нарече роба синъ божий, синъ челоувѣчески; има

ти и революцията, за да направи скитника гражданинъ; има ги и ще ги има и социализмътъ, който иска да направи човѣка повече отъ синъ божий и гражданинъ, — не идеалъ, а сжщъ човѣкъ“.

Тукъ се коренятъ мълниеноснитѣ слова на пророческата му изповѣдь „До моето първо либе“. Въ тази пѣсенъ, изпѣта въ часове на ясновидски прозрения, поетътъ оточнява тайната на своята сждба: можешъ ли да бждешъ щастливъ, когато другитѣ сж нещастни?

Тази максима е лйтмотивътъ на пѣсенята, затова неговиятъ зовъ къмъ любимата е проява на жизнената му религия:

Забрави туй време га плачехъ
за погледъ милъ и за въздишка:
робъ бѣхъ тогазъ — вериги влачехъ...

— — — — —
Ти имашъ гласъ чуденъ — млада си,
но чуешъ ли какъ пѣе гората,
чуешъ ли какъ плачатъ сиромаси?
За тозъ гласъ ми копнѣй душата
и тамъ тегли сърдце ранено,
тамъ, де е все въ кърви облѣно.

Така поетътъ предопредѣля самъ своята трагична смъртъ. Историята се знае: Милинъ-камъкъ, горчивата чаша, саможертвата, разпятието.

Тамъ, въ пазвитѣ на Балкана, най-великиятъ синъ на българския народъ завинаги напустна днешното „царство кърваво, грѣшно“. Остана ни само легендата за жизнения му подвигъ и за красотата на мъченическата му смъртъ.

Години вече тя ни преследва като съвѣсть и като заклинание. Сякашъ българскиятъ Христосъ отъ върха на Голгота ни праща своята утеха и своя заветъ:

Умрѣ сиромасхътъ за правда,
за правда и за свобода.

1931 г.

Единъ забравенъ бунтовникъ

Името и животътъ на поета и революционера Бачо Киро Петровъ е по-скоро легенда. Сведенията за него сж оскъдни, даже много оскъдни. Знае се, че той е роденъ въ с. Бѣла-черква. Билъ е дълги години народенъ учителъ. Известенъ е още като писателъ и бунтовникъ.

Бачо Киро е авторъ на следнитѣ книги: „Описание на с. Горни Турчета (Бѣла-черква) и три народни приказки“ — Русе, 1870 год.; „Пжтуване на Бачо Киро“, стихове — Русе, 1873; „Второ пжтуване на Бачо Киро“ — Русе, 1874 г.; „Сиромахъ Танчо“, драма — Търново, 1874; „Пруско-френската война въ стихове“ — Търново, 1880 „Сборникъ стихотворения“, непечатани, писани презъ 1866–1873 г. и още нѣколко ржкописи и до днесъ неиздадени.

Твърде интересенъ и романтиченъ е билъ животътъ на Бачо Киро, завършилъ трагично на 28 май (ст. ст.) 1876 г., когато е билъ обесенъ въ Търново, следъ злополучното Дръновско въстание. Той е билъ единъ отъ вдъхновителитѣ му и самъ войвода на чета.

Пенчо Славейковъ посвети на този доморасълъ български поетъ една интересна поема, въ която възвеличи дѣлото и саможертвата на Бачо Киро. До скоро това бѣше единствената литературна творба, посветена на заслужилия народенъ учителъ, поетъ и революционеръ. Въ нея между другото се възпроизвежда и разпитътъ на арестуванитѣ бунтовници. До като тѣ се държали малодушно, Бачо Киро билъ казалъ на сждитѣ:

Азъ съмъ виновенъ,
единъ само ази —
че съмъ говедата
смѣталъ за хора.

Азъ съмъ виновенъ!
 И съ Бачо си Кира
 щото ви скимне,
 такова правете —
 духомъ свободний,
 свободно умира,
 и си не връзва
 въ живота ржцетъ!

Славейковъ бѣше много скжпъ на похвали. Но за Бачо Киро отдѣли внимание и му посвети цѣла поема. На какво трѣбва да отдадемъ това?

Отговорътъ на този въпросъ ни дава книгата на Зл. Чолакова за Бачо Киро, която авторката е нарекла повесть. Всжщность, това е романизована биография. Колко красота, мждрость и себеотрицание има въ живота на Бачо Киро! Тукъ ще припомнимъ само нѣкои страници отъ тази прочувствено написана книга.

Въстанието въ Дрѣновския манастиръ е потушено. Главниятъ воевода попъ Харитонъ по една случайность ослѣпява. Вечерята пада убить и воеводата П. Пармаковъ съ около осемнадесетъ момчета. Командуването на останалитѣ живи въстаници поема Бачо Киро.

Откъмъ с. Цинга известниятъ Фазлж паша непрестанно атакува манастира, който отдавна е подпаленъ и разрушенъ отъ турската артилерия. Но Бачо Киро до последния моментъ окуражава въстаницитѣ.

Последствията се знаятъ: помощъ на въстаницитѣ не идва отъ никжде, турцитѣ превзематъ манастиря. Бачо Киро успѣва по чудо да се спаси.

Наставатъ кървави дни за въстаналия робъ. Бачо Киро се скрива въ Бѣла черква. Старейшинитѣ на селото даватъ 100 златни лири откупъ на Етхемъ бей и успѣватъ да го съгласятъ да не праца турска войска въ Бѣла черква. Но тѣ още не сж сигурни, че сж запазили селото отъ плѣнъ

и пожаръ. За да бждатъ спокойни за неговата сждба, чорбаджиитѣ решаватъ да предадатъ главния бунтовникъ — Бачо Киро, като мислятъ, че съ тоза ще измолятъ милость отъ турскитѣ голѣмци. Тѣ извикватъ при себе си воеводата и го насилватъ да се признае за виновенъ.

Зл. Чолакова пише, че Бачо Киро билъ казалъ на чорбаджиитѣ: „Виновенъ съмъ!“

После тя продължава: „И това бѣ сякашъ даденъ знакъ. Всички сърдита наскачаха. Устата имъ сипѣха проклетия. Приливаше яростъ и жажда за мъсть къмъ тоя виновенъ, който бѣ навелъ глава предъ тѣхъ и мълчеше. Нѣкой го удари по гърба“.

Бачо Киро посрѣща всичко това съ насмѣшка. Колко нравствено величие има въ този върховенъ моментъ! Воеводата решава, че трѣбва да се пренесе въ жертва, за да не страдатъ неговитѣ другари.

Чолакова съобщава, че Бачо Киро се обърналъ къмъ чорбаджиитѣ съ думитѣ: „Не ме бийте вече!“ И, като вдигналъ глава, изгледалъ първенцитѣ на селото, — въ очитѣ му бликнало презрение и негодувание. Той казалъ още, че се е борилъ за тѣхъ — за освобождението на България. И прибавилъ по-тихо, но съ дълбоко възмущение: „Но вие не го заслужавате! . .“

Преди да отиде на бесилката, Бачо Киро оставилъ следнитѣ знаменателни редове:

„Азъ станахъ жертва и мисля, че изпълнихъ дълга си. Жалъ ми е само, че съмъ предаденъ. Но азъ имъ прощавамъ, защото тѣ не знаятъ какво правятъ.“

Останалото се знае: Бачо Киро увисна на бесилката още по-гордъ и вѣрващъ въ щастливия край на започната борба.

Днесъ признателниѣ поколѣния овѣковѣчиха паметта на безстрашния поетъ и революционеръ.

1935 г.

Образътъ на П. Р. Славейковъ

Изминаха се четиридесетъ години отъ смъртта на Петко Р. Славейковъ. Смѣлъ борецъ за духовна свобода, проникновенъ писателъ, способенъ и темпераментенъ журналистъ, той бѣше и единъ отъ рѣдкитѣ познавачи и създатели на българския езикъ.

Но както всички български общественици, които въ службата си на народа сж горѣли върху костера на най-възторжения и чистъ патриотизъмъ, и Славейковъ е преживѣлъ горчиви дни. Такава е сждбата на общественицитѣ, които сж се стремили да останатъ вѣрни на своитѣ убеждения и на обичайния и боготворения отъ тѣхъ български народъ.

За разлика отъ революционеритѣ ни въ Букурещъ и отъ легалнитѣ дейци въ Цариградъ — П. Р. Славейковъ премина цѣлия си животъ срѣдъ народа, въ неустрашима борба за осществяването на неговитѣ идеали. Той се въодушевяваше отъ политическото знаме на букурещкитѣ освободенци, прекланяше се предъ дѣлото и на черковницитѣ, но неговиятъ пжтъ бѣше другъ: той повече отъ всичко друго обичаше и ратуваше за народна просвѣта и духовна свобода.

Познатиятъ политически писателъ С. Радевъ писа за безсмъртния творецъ на „Не пѣй ми се“: „Учителъ на народа, Славейковъ бѣше и неговъ ученикъ. Той взе отъ него, отъ притчитѣ и пословицитѣ — мъдростъта, отъ пѣснитѣ му — смѣха. Той учи отъ него и тая чиста, звучна и образна българска речъ, която бѣше сетне голѣмата прелестъ на неговия езикъ.“

Нека припомнимъ единъ драматиченъ моментъ отъ живота на П. Р. Славейковъ, който ни го рисува като несъмненъ духовенъ водачъ на българския народъ.

1872 г. Една година следъ църковно-народния съборъ. Фермантъ за учредяването на Екзархията е издаденъ. Борбата за независима българска черква навлѣзе въ своя най-върховенъ моментъ.

На Богоявление именититѣ български владци и народни водачи — Панаретъ Пловдивски, Иларионъ Ловченски и Иларионъ Макариополски, по внушение и по нареждане на Матриаршията, сж заточени въ Мала Азия. Цариградскитѣ българи, силно възбудени, отново се раздвижватъ. Образува се величествена манифестация до Високата порта.

Цариградъ никога преди това не е виждалъ по-многолюдна тълпа. Нейнитѣ водачи се представятъ на Великия везиръ. И единъ отъ тѣхъ му предявява искането на възбунтувания български народъ:

„Неправедно изгнанитѣ духовни началници да се върнатъ назадъ въ течение на три дена, въ противенъ случай българскиятъ народъ ще остави отечеството си и ще се изсели отъ тази земя, въ която не намира правосъдие“ . . .

Тѣзи исторически думи бѣха казани отъ П. Р. Славейковъ. Тѣ изразяваха по онова време тежненията на единъ поробенъ народъ. Колко нравственъ куражъ е билъ необходимъ, за да бждатъ тѣ казани на турския садреазаминъ!

Този смѣлъ езикъ можеше да държи само Славейковъ.

Паметни ще останатъ и речитѣ на народния учител и поетъ, които той съ забележителна откровеностъ държа и въ Учредителното събрание. Тогавя той се бори и успѣ да победи своитѣ противници. Въ една своя речъ Славейковъ се провикна:

„Всичкитѣ ни неприятели сж ни борили съ това, че не сме узрѣли за свобода. Но ето че една

8294/1964

комисия отъ народното събрание иде да потвърди думитѣ имъ (б. р. — думата е за доклада на парламентарната комисия.) Отъ името на народа не приемамъ рапорта. На свободата се турятъ окови!“

Но този народенъ трибунъ, който по неговото изрично увѣрение, познаваше своя народъ както собственитѣ си деца, следъ като отдава на България всичкитѣ си сили, не веднажъ е бивалъ огорчаванъ. Ето само единъ случай.

1880 г. Конституцията на Княжеството е приета. П. Р. Славейковъ е пакъ скромненъ народенъ служителъ. Макаръ дребенъ чиновникъ въ Търновското губернаторство, той е едновременно и редакторъ на в. „Цѣлокупна България“. Поради „невъздържания“ езикъ на Славейковъ, тогавашниятъ министъръ Бурмовъ го уволнява. Това наскърбява народния труженикъ и въ своя вестникъ той се изповѣдва така:

„Азъ не мога и нѣма никога да люблюгодствувамъ и да раболепствувамъ за прехраната си или да търгувамъ съ народнитѣ интереси. . . Можяхъ ли и трѣбваше ли да посрамя моитѣ си дни и за едната си прехрана да изневѣря на отечеството си, да се отдѣля отъ народа си, съ когото съмъ билъ до сега“.

Колко величие има въ тѣзи думи! Такъвъ духовенъ красавецъ бѣше П. Р. Славейковъ.

Когато човѣкъ днесъ се размисли върху политическо безвремие, което живѣемъ, дѣло на най-безпринципенъ компромисъ, маститиятъ старецъ високо израства предъ насъ като единъ отъ най-изпѣкналитѣ и голѣми водачи на българския народъ.“

1935 г.

Великиятъ сопотянинъ

Иванъ Вазовъ — кой българинъ не знае името на този голѣмъ български писателъ! Нѣкога, когато нашитѣ бащи бранѣха границитѣ на българската земя, ние, заедно съ тѣхъ, се въодушевявахме отъ постигнатитѣ успѣхи.

За тѣзи славни победи на българския духъ ни пѣше и народниятъ поетъ. Чрезъ неговитѣ възторзи живѣхме и ние.

Той бѣше и е живата история на България. Отрастналь и живѣль презъ злокобнитѣ години на българското робство, изстрадалъ Христовитѣ мъжи на своя народъ, съ колко много радостъ той поздрави свободата! До последния си часъ Ив. Вазовъ неотлъчно следваше своя народъ и въ дни на възторзи, и въ дни на падения. За него България бѣ и си остана божество.

Нѣкога това преклонение предъ дѣлото на Вазова бѣше естествено и обикновено явление. И сега си спомнямъ, съ колко много възторгъ ние чувствувахме юбилея на великия писателъ.

Бѣхъ ученикъ въ Варненската гимназия, когато, като членъ отъ редакционния комитетъ на сп. „Тича“, решихме да му посветимъ нароченъ брой. Тамъ публикувахъ и азъ стихове за него — за първия между първитѣ.

После времето омагьоса душитѣ ни. Ние се отвърнахме отъ своя любимецъ, дори го възненавидѣхме. Отрекохме го и като поетъ. Други божества се тронасяха въ душитѣ ни. Ив. Вазовъ стана за насъ отживѣлица.

Години минаха отъ тогава. Днесъ той отново се възправя предъ духовния погледъ, по-великъ и

по-голѣмъ, отколкото бѣше. Ив. Вазовъ не е вече само писателъ, родолюбецъ и човѣкъ — той стана народностна сждба и съвѣсть. Днесъ, когато искаме да обозремъ духовния образъ на България, нейния исторически пѣтъ, единствено чрезъ произведенията му ние научаваме и чувствуваме духа, атмосферата и идеалитѣ на българския народъ отъ преди освобождението, та дари до наши дни.

Кой другъ така цѣлостно и съ толкова много проникновение ни разкри националната романтика на старитѣ българи отъ „Подъ игото“? А дивнитѣ пѣсни на достойнитѣ и велики апостоли на свободата — „Епопея на забравенитѣ“? Неговитѣ стари и пленяващи „Чичовци“ не сж ли живи и днесъ въ нашето съзнание благодарение на него? А хъшовѣтѣ въ „Немили-недраги“ — тѣзи красиви въплъщения на българския духъ, тѣзи рѣдки идеалисти и романтици, за които България бѣше всичко: животъ, мечта и действителностъ?

За първитѣ трѣпки на освобождения народъ ние научихме и знаемъ пакъ отъ него чрезъ „Руска“ и „Дѣдо Йоцо гледа“.

Ив. Вазовъ. — това е многостранния животъ на България. Безъ него ние щѣхме да знаемъ за нея, колкото днесъ знаемъ за „Златния вѣкъ на Симеона“ или за най-мждрия и великия отъ българскитѣ царе — Ив. Асѣнъ II.

Но това е само едната страна на въпроса. И, разбира се, тя далечъ не изчерпва неговата сжщина.

Ив. Вазовъ има още по-голѣмо литературно-историческо значение за развитието на българската литература, езикъ и култура. Неговото творчество е толкова голѣмо, дѣлото му — толкова велико, че и най-взискателниятъ и строгъ критикъ, дори следъ като подцени постиженията му, дори следъ като развѣнчае повече отъ половината му произведения, пакъ ще останатъ стихове, поеми, раз-

кази и романи, които за винаги ще му обезпечат
безсмъртие на достоенъ и голѣмъ сърдцеведецъ.

Затова и ние, които го отричахме, днесъ се
преклоняме предъ неговото дѣло, като предъ под-
вига на единъ отъ най-достоинитѣ великани на
българския духъ.

И колкото времето ни отдалечава отъ него-
вата смъртъ, толкова повече ще расте огром-
ната сѣнка, безспорното значение и заслугитѣ на
великия сопотянинъ.

1935 г.

Ив. Д. Шишмановъ и българската култура

Въ преоценката на ценноститѣ следъ освобождението на България, народниятъ ни поетъ Ив. Вазовъ взе живо и дейно участие. Като малцина свои съвременници той обгърна, осмисли и възсъздаде „новото“ време — годинитѣ на държавенъ, материаленъ и духовенъ градежъ, на народностно въодушевление и творчески подемъ.

Въ тази градивна работа той не бѣше единственъ, нито самъ: редомъ съ него значителенъ дѣлъ имаха — въ изграждането на следосвобожденската ни литературна традиция — и неговитѣ духовни събратя, между които проф. д-ръ Ив. Шишмановъ заема, безспорно, едно отъ челнитѣ мѣста.

И той, подобно на своя близъкъ другарь и съратникъ Ив. Вазовъ, духовно възмъжа и израстна въ годинитѣ на българското робство, но се прояви цѣлостно, поради щастливо стечение на обстоятелствата, въ неспокойнитѣ и бурни години следъ освобождението на България. До тогава, едва 16 годишенъ, Ив. Д. Шишмановъ познаваше опиянението на освобожденцитѣ, тѣхния копнежъ за свобода, повика и красивата имъ саможертва предъ отечествената идея, съ една дума — въ жделенията на онова героично време, както и непреклонната воля на неговитѣ съвременници да утвърдятъ и осмислятъ българското народностно и духовно битие.

Но сѣдбата отсѣди на Шишманова и него-

витъ съратници да изживѣятъ и увѣковѣчатъ своя творчески животъ въ прегръдкитѣ на друго време, подъ благодатния знакъ на освободена България. Това окончателно предопредѣли и тѣхната дейность. Отъ тукъ и новото, което той и неговитѣ предходници донесоха и вградиха въ възраждащия се български духовенъ и политически животъ.

Придобилъ за времето си една действително широка, западна култура, Шишмановъ бѣ напълно зрѣлъ и подготвенъ за отговорната мисия, която България възлагаше на своитѣ духовни първенци. Може би, поради това, ние го виждаме още въ първитѣ му стѣпки на нашето културно поле, обграденъ съ обичѣта, довѣрието и признанието на своитѣ съвременници. Младежѣта го възвеличава — скоро той става неинъ любимецъ, опивайки се отъ огненото му слово. Интелигенцията ни, малочислена по онова време, благоговейно се прекланя предъ голѣмия му и безспоренъ авторитетъ.

Проф. Шишмановъ работи съ жаръ и съ рѣдко въодушевление въ много области. Той бѣ между строителитѣ и единъ отъ най-обичанитѣ професори на държавния ни университетъ; деенъ членъ и възродителъ на Българската академия на наукитѣ; проникновенъ литературенъ историкъ, педагогически писателъ и критикъ; той бѣ вдъхновенъ и съвѣстенъ изследователъ на героичното ни Възраждане; плодовитъ, винаги живъ и интересенъ публицистъ; основателъ и деенъ членъ на Читалищния сѣюзъ; способенъ преводачъ, писателъ и проникновенъ есеистъ; той бѣ единъ отъ малцината познавачи на българската народна пѣсенъ и етнография; най-после — отзивчивъ общественикъ и, като министъръ на Народното просвѣщение, единъ отъ

строителитѣ на българската култура, може би — между най-заслужилитѣ въ това отношение.

Научното, обществено и литературно дѣло на Иванъ Д. Шишмановъ бѣше колкото голѣмо, толкова и разнообразно. И неговитѣ интереси бѣха широки, дори въ известенъ смисълъ — противоречиви. Но голѣмата, високо надарената му творческа личностъ умѣеше да съгласува противоречията, да ги обединява и обобщава, затова у него тѣ бѣха по-скоро свѣтлосѣнки, които не само че не го подценяваха, но подчертаваха несъмненитѣ му качества и нѣкакъ по-убедително ги изтъкваха.

Съвременнитѣ поколѣния, за съжаление, знаятъ твърде малко или нищо за този рѣдъкъ вълшебникъ на българското слово, който, макаръ и „консерваторъ“, се радваше на обичѣта на лѣвитѣ духовни първенци у насъ. Нѣкои отъ тѣхъ — Шишмановъ никога не гледаше нѣщата и хората преднамѣрено — той подпомогна, други насърдчи, трети, въпрѣки всичко, знаеше да почита и цени.

Но това, което особено отличаваеше този забележителенъ и уменъ човѣкъ, бѣ неговата общителностъ, винаги затрогваща, защото той търсѣше и ценѣше преди всичко човѣка въ всѣки свой познатъ. Доказателство за това е и неговиятъ добъръ навикъ да поддържа широка кореспонденция съ всички, които сж се отнасяли къмъ него било съ молби, или сж искали неговия съветъ по нѣкои въпроси. Въ това отношение Шишмановъ е между малцината културни българи, които считатъ за голѣмо оскърбление, ако не удостояватъ съ отговоръ едно отправено му писмо.

На тѣзи мисли ни наведоха писмата на Ив. Д. Шишмановъ, които открихме у Стефанъ Димитровъ, познатъ български вестникарь въ Швейцария. Тѣхното запознанство е било случайно и благодарение на С. Димитровъ, който настойчиво

му е писалъ по разни поводи, проф. Шишмановъ, вѣренъ на своята природа, винаги го е удостоивалъ съ своя отговоръ. Така тѣ сж се сближили и въ послѣдствие, вече като познайници, сж поддържали широка и твърде интересна кореспонденция.

Нѣкога и писателтъ Ст. Чилингировъ, съсемъ неизвестенъ, още начинающъ писателъ, е завързалъ интересна кореспонденция съ този именитъ българинъ. Впослѣдствие тя още повече се увеличила: у Чилингирова проф. Шишмановъ е виждалъ занимливъ събеседникъ, но не и днешния голѣмъ писателъ. И, при, все това му е писалъ и отговарялъ най-редовно. Познавамъ нѣкои отъ тѣзи извънредно интересни писма, които публикувани днесъ, ще бждатъ не само цененъ приносъ къмъ животописа на Шишманова, но и важни свидетелства за идейнитѣ блуждения и духовнитѣ търсения на нашата интелигенция.

Проф. Шишмановъ е между малцината културни българи и сигурно първиятъ у насъ, който владѣеше съ съвършенство писмовната литературна форма. Неговитѣ писма не сж само изповѣди, въ тѣхъ е утаена мждростъта на човѣка и неговиятъ зрѣлъ духъ. При това, тѣ сж написани на единъ езикъ, който би правилъ честь и на най-взискателния писателъ.

1940 год.

Спомени за А. Страшимировъ

Освободителната война за Добруджа бѣ въ разгара си. Антонъ Страшимировъ дойде неочаквано въ Добричъ. Показаха ми го на улицата. После четохъ въ вестниците извадки отъ книгата му „Червени страници“.

Учителтъ ни по български езикъ, който хранѣше особено разположение къмъ литературното дѣло на Страшимирова, съ увлѣчение ни говорѣше за „Есенни дни“ за „Рамаданъ-бегови сарай“, за „Черню“.

Образтъ на писателя ни пленяваше и се налагаше неотразимо на вниманието ни: замислено лице, внушителна брада, особена мекота и съкровень изразъ на лицето.

По-късно азъ се запознахъ съ А. Страшимировъ. Срѣщяхме се и разговаряхме често. Отъ тѣзи дни пазя въ душата си най-мили спомени за него. Ето нѣкои отъ тѣхъ:

Литературната група „Черноземъ“ уреди литературно четене за Христо Ботйовъ, въ което А. Страшимировъ взе непосредствено участие. „Азъ живѣя и работя за младежъта, азъ съмъ винаги съ младежъта“, — така ми каза той, когато го поканихъ да участвува въ чествуването.

Ние се виждахме и въ редакцията на в. „Епоха“, кждето той редовно сътрудничесше. Срѣщяхме се понѣкога и въ дома му, — любопитни младежи отивахме да го навестимъ, за да сподѣлимъ впечатления съ него, или да научимъ мнението му по нѣкои текущи литературни въпроси.

А. Страшимировъ винаги ни помагаше и

всѣкога ни насърдаваше съ съвети и съ живо участие въ всички наши начинания.

Като че и сега чувамъ постоянния му намекъ: „Млади хора, четете! Непрестанно четете! Заглеждате се и въ книгата на живота. Осамотявайте се, защото въ самотата ще се откриете. Въ мълчанието зрѣятъ най-дълбокитѣ мисли“... .

Веднажъ го заварихме неразположенъ и умеренъ. Довършваше последнитѣ страници на „Бена“. Подхванахме разговоръ за новото поколение писатели. Общо взето, мнението му не бѣше много ласкаво за българската „паркетна интеллигенция“. Въ разговора той дебело подчерта, че тя се отчуждила отъ народа, че отминава неговитѣ страдания съ престъпно безразличие.

„Трѣбва да се опознаемъ като народъ, — повтаряше той. — Чрезъ него и само чрезъ него ще разкриемъ народностната самобитност на народа си. Така единствено ще създадемъ българска национална литература.“

Тѣзи думи на Страшимирова бѣха ехо отъ максимата му, очертана и изтъкната не веднажъ съ толкова много проникновение: „Въ една победена страна нѣма победители, всички сж повалени. Да потърсимъ себе си!“

Обичнитѣ странствувания на Страшимирова срѣдъ лабиринта на народностната ни трагедия бѣха изострили до болезненост националното му самочувствие. Въ това отношение знаменателни сж неговитѣ утвържденията за българската интеллигенция, дошла изъ недрата на еснафството и селячеството, лишена отъ материални опори въ живота, затова — разюздана и безцелна, почти всѣкога пленница на своитѣ възторзи и неосъзнатитѣ си стремежи.

Мнозина, които знаеха за сериознитѣ опити на писателя да очертае и осмисли духовния и материалния обликъ на българина, понѣкога се

учудваха на голѣмото му умѣние да познава и да чувствува хората. Чуваль съмъ го — срѣдъ удивлението на събеседници — самоувѣрено да казва:

— Вие не пушите, нали? Вашето лице убедително ми говори за това . . .

— А вие, вие добре познавате прелеститѣ на виното . . .

Обръщайки се къмъ другъ, той добавяше:

— Вие сте типиченъ полянецъ отъ Търновско.

Може би не е безинтересно да припомнимъ Септемврийскитѣ събития и последвалитѣ ги каиновски години.

По това време Страшимировъ изглеждаше мраченъ и неспокоенъ. Срѣщаль съмъ го изъ улицитѣ, замисленъ и наскърбенъ. Лицето му бѣше сгърчено отъ болка. Кошмарътъ на братоубийствата, ужасътъ, който носѣше всѣки изминатъ день, убийството на братъ му Т. Страшимировъ, срамнитѣ произволи и жестокости, безследното изчезване на Хр. Ясеновъ — всичко това бѣ сложило своя дълбокъ отпечатъкъ върху лицето на писателя, изтощено, съ много браздолици и съ побѣлѣли косми по брадата.

Пленникъ на своята скръбъ, която бѣ кръстна мжка и за българския народъ, неосъзнатата душа на когото, споредъ едни се изживяваше въ престжпления, споредъ други — въ върховни моменти на себеотрицание и героизъмъ, Страшимировъ не можеше да стои безучастенъ предъ призрака на смъртта, която тежеше като съвѣсть върху цѣлия народъ. И единъ день като гръмъ се отекнаха неговитѣ думи: „Колятъ, както турчинъ не е клалъ“.

Една зловеща дума — убиватъ! — като свѣт-кавица прорѣза тъмния небосводъ на България, по това време смутена, притаила дѣха си, онѣмѣла отъ угризение и мжка.

Не мисля, че е голѣмо геройство да се явишь

въ защита на едно справеливо дѣло, още повече когато го чувствуващъ като свое. Но не мога да не спомена за отчаянието и за отровата, които тогава се утаиха въ душата на голѣма часть отъ българския народъ.

А. Страшимировъ не остана чуждъ на тази всенародна скръбъ. При срещи съ приятели той остро критикуваше всичко и всички. Затворенъ въ себе си, раненъ отъ жестокостта на нашето време, той мълчаливо изживяваше своето страдание и голѣматата скръбъ на народа.

Срѣщахъ го по улицитѣ мраченъ и неприятелъ. Дълго време се отминавахте като врагове. По това време Асенъ Калояновъ го посетилъ. Страшимировъ му отворилъ вратата съ думитѣ: „Ние си имаме вече литературна група, — твоето мѣсто е при широканцитѣ!“

За да изрече тѣзи жестоки думи, озлоблението и огорчението трѣбва да сж подавили душата на писателя.

И, наистина, наскоро, заедно съ група млади хора, Страшимировъ започна да издава в. „Ведрина“

Днитѣ се нижеха, неприветливи и безсърдечни, съ тѣхъ и хората следаваха неотклонно своя пжть. Мжтнитѣ води на Септемврий бавно се оттекоха.

Казаха ми, че Страшимировъ изоставилъ до-вчерашнитѣ си съратници. Нека други кажатъ защо. Когато следъ време го посетихъ, той ми заговори съ огорчение за своитѣ сътрудници. Били тѣсногрѣди, едностранчиви, самонадѣяни. Израстналъ въ вихъра на народническитѣ години, откърменъ въ борбитѣ за свободата на Македония, живѣлъ презъ цѣлия си животъ съ възторжитѣ и съ болкитѣ на своя народъ, Страшимировъ бѣ запазилъ способността да гледа на живота свободно, безъ предразсждъци.

Сигурно затова, макаръ въ своята умраза да изглеждаше близъкъ, дори много близу до българскитѣ болшевизанти, по природа и въ всички свои проявления той имъ остана чуждъ, дори съ известна фанатична умраза срещу тѣхното сектанство.

Азъ не зная дали той е билъ нѣкога партизанинъ и, въобщо, дали би му приличала позата на предубедения прокуроръ. Но въ неговото творчество и въ душата му имаше много свободолюбие, широта на миросгледа, болезнена отзивчивостъ къмъ всички прояви на живота, които всѣкога го отдалечаваха отъ тѣсногръднитѣ помисли на сектантитѣ.

Спомнямъ си, разказвайки ни веднажъ за своитѣ обществени разочарования, съ ясновидството на мислителъ Страшимировъ ни сочеше криволицитѣ на българския народъ — неговитѣ лжкатушения, които обясняваше като изразъ на неугасващия народенъ стремежъ къмъ свобода, къмъ народностно и индивидуално осъзнаване.

— Българскиятъ народъ е ходилъ съ пѣсни на война и се е връщаль озлобенъ следъ нейния фаталенъ край, — добавяше той. — Често съчъ искаль да излѣза на улицата, да се слѣя съ разбунтувания народъ, — да издигна барикада на най-близкия кржстопжтъ. Винаги съчъ искаль да умра съ презрението и ненавистьта на недоволнитѣ и бунтуващитѣ се". . .

Но тѣхната необуздана умраза по-късно му се сторила животинска. И той отново се заключилъ срѣдъ четиритѣ стени на своята стая, пленникъ въ водовъртежа на поетическитѣ си съновидения.

Когато въ близъкъ кржгъ заговаряхме за срамнитѣ септемврийски дни, въ очитѣ на писателя проблѣсвахъ свѣтлини. Той ставаше отъ стола си, нервно закрачваше изъ стаята, после заста-

ваше правъ като възбунтувана съвѣсть. И отъ устата му излизаха думи на негодувание, сякашъ словестни камшици, които плѣскаха българската обществена и културна назадналостъ.

„Искахъ да умра, мислѣхъ, че не ще мога да преживѣя позора, — съ увлѣчение говорѣше той. — Цѣлъ народъ се дигна съ слънчогледи въ ржце, — възбунтува се за светата правда и като възмездие получи куршуми, нагайки и приклади. Да бѣхъ умрѣлъ, нѣмаше да зная за позора, който ни лепнаха“ . . .

Въ тоя редъ на мисли А. Страшимировъ пакъ се връщаше на любимата си тема за трагедията на българската интелигенция и за стопанския, политически и духовенъ кръстопътъ, на който сждбата е отредила мъченически и тревожни дни за българския народъ.

„Всички сме чада на селяни и еснафи, — поясняваше той. — Географското положение на България отъ вѣкове ѝ е предупредѣлило неволнишка участъ. Въ непосредствена връзка съ Изтока и Запада, българската земя всѣкога е била арена на кървави войни и завоевания. Този въртопъ отъ влияния и идеи е причината за българската народностна и духовна трагедия. Нещастенъ народъ! Но защо българската интелигенция винаги е стояла прѣдъ него съ вързани очи, слѣпа за голѣмата историческа мисия, която сждбата ѝ е отредила?“

Тукъ писателятъ заговаряше съ вдѣхновение за богомилството, за културнитѣ ценности на българския народъ и за голѣмитѣ възможности, които се откриватъ за него.

Развързката на тази голготска трагедия Страшимировъ виждаше въ преклонението и служенето на интелигенцията на народа. Любовта си къмъ него той бѣ наследилъ отъ дългитѣ странствувания изъ България и отъ подема на народ-

ническитѣ години, на които и той плати своя данъкъ.

Тази любовъ къмъ народа той искаше да за вещае и внедри на подрастващето поколѣние. Често пжти, въ разговоръ и особено въ сказкитѣ си на злободневни теми, писателътъ ревностно развиваше тази идея съ особено увлѣчение.

Да му благодаря ли за тѣзи добри чувства, които той посади въ душитѣ ни? Да благодарѣя ли предъ хоризонтитѣ, които той ни разкри?

Да се радвамъ ли, че единственъ отъ българскитѣ писатели, съ прозрението на пророкъ, той ни показва убедително пжтя къмъ българския примитивъ, за овладяването на българската народностна самобитност, единствено чрезъ която ще можемъ да приближимъ светая светихъ на българската душа?

А. Страшимировъ е още много близу до насъ. Затова ние не можемъ да обозремъ неговото голѣмо дѣло за народностното и културно осъзнаване на българския народъ.

Но ще дойде време — и този день не е много далечъ — когато народътъ, опозналъ се благодарение на него, ще му издигне въ душата си нержкотворенъ паметникъ за вѣчни времена.

1931 г.

На гости у С. Чилингировъ

Да беседвашъ съ Стилиянъ Чилингировъ е удоволствие, да го чувствувашъ близу до сърдцето си — истинска радостъ.

С. Чилингировъ е затворенъ въ себе си човѣкъ. Израстналъ въ Шуменъ — не въ днешния, а въ стария Шуменъ — той напомня много на неговитѣ стари кжщи, потулени въ зеленина, спотаили дѣха си, съ голѣми поетични навеси. Ако сте почивали подъ сѣнката имъ, вие сигурно знаете, че тѣ сж сведени безпомощно, като уморенитѣ клепачи на болникъ. Ако сте стояли подъ тѣхъ, душата ви сигурно се е опивала отъ красивата пѣсенъ на шуменскитѣ чучури, приспивномеланхолична, пълна съ настроение, съ тиха ре-зигнация и съ дълбоко примирение.

С. Чилингировъ е скромнъ и стѣснителнъ човѣкъ, — той не обича позата, защото тя му е чужда по природа. За него би могло да се каже: Лицето е маска на душата. Не вѣрвате ли, посетете го, предразположете сърдцето му да ви се открие — и вие ще останете очарованъ отъ непринудената красота на честния и сърдечнъ човѣкъ.

Ето, той ви приема. Той не ви се усмихва. Гласътъ му прозвучава кротко. Подава ви ржка безъ всѣкаква театралностъ. Вие сѣдате срещу него и разговорътъ започва. Писателятъ е съ капе на главата или гологлавъ, обезателно разгърденъ, съ чехли.

И така, вие започвате разговора. Единъ следъ другъ въпроситѣ се поставятъ, отнизватъ се като бруеници, — вие почвате отъ злободневнитѣ нуж-

ди, после спирате на нѣкой кржстопжть, дето буритѣ и вѣтроветѣ на бѣлгарскія животѣ сж си дали среща.

Мисълта на С. Чилингировъ е като свѣткавица, — тя неочаквано ви изненадва, проблѣсва и на синора на мрачните и зловещи идеи подхвърля единъ истински бисеръ на мисълта. Отнесете този споменъ, защото въ него е скжтано сърдцето на писателя. После дайте ухо на разговора :

— Бѣлгарската обществена съвѣсть е потъмнѣла. Партиитѣ . . . Партиитѣ у насъ сж станали гнѣзда на партизанска стрѣвь и полуинтелигентность. И, както между интелегенцията ни има хора, които превъзхождатъ по знания и по изживявания голѣма часть отъ бѣлгарскитѣ писатели, така и срѣдъ нашитѣ политически водачи има такива, които стоятъ по-назадъ отъ срѣдното духовно ниво на народа. Човѣкътъ у насъ е още окованъ, звѣрътъ — изящно маскиранъ и прикритъ. За това има много причини — материални, духовни и обществени. Ето, сравнете менъ и моя синъ.

Тукъ Чилингировъ прави знакъ, че се одрасква.

— Достатъчно е така да кажешъ и звѣрътъ ще проличи, а на Добромиръ трѣбва да одерете кожата и все още е въпросъ, какво ще откриете.

Не трѣбва да се забравя, — продължава писателятъ, — че въ Бѣлгария още липсува преклонение предъ духовното, следователно — и предъ красивото. За това писателятъ ни е общественъ служителъ, но той все още не е духовенъ водачъ. И народътъ ни още нѣма навика да се вълнува отъ културнитѣ и духовнитѣ въпроси. Малцина искатъ да разбератъ, че всичко това е само едната страна на въпроса. Защото и едното и другото сж причината, дето бѣлгарскитѣ народѣ още не е достатъчно привързанъ къмъ държавата.

Спирамъ до тукъ. Не мисля, че бихъ могълъ да изчерпя духовния обликъ на писателя. Но С.

Чилингировъ не спира, — той продължава да ви разхожда изъ завоитѣ на българската обществено-ност, назърта и въ миналото, за да се поясни, подчертава своята любима мисълъ, че спасението на България е въ духовното пресъздаване и осъзнаване на българската душа. Той се разпадва. Вие го слушате, — иска ви се да му благодарите, но предпочите да догонзате мисълъта му, отколкото да я препъвате.

С. Чилингировъ е успѣлъ вече да обоснове гледището, че България се нуждае отъ една „партия на неуправляванитѣ“, — отъ неподкупна обществена съвѣсть и отъ културни и доховни водачи

После той се възправа предъ открехнатитѣ врати на утрешния день, — предъ идеята за изграждането на културния интернационалъ на свободнитѣ, на освободенитѣ и равноправни народи.

Слушате този сладкодумець и ви е приятно, че го познавате. Неговата будна мисълъ ви очарова патриархалността му ви напомня за старитѣ български будители отъ времето на Възраждането, които съчетаваха въ чудно единство дѣлото и мисълъта. Харесва ви особено човѣчността на неговия мирогледъ, любовта му къмъ хората и къмъ българския народъ, — допада ви чувството му за дългъ и високото му съзнание за красотата и ценността на човѣшкия животъ.

Всичко това ви кара да виждате у С. Чилингировъ въплѣтени дивнитѣ добродетели на българския народъ: преклонението му предъ труда и волята за борба и доброчестина, за повече духовност и честно обществено служене.

С. Чилингировъ е особитѣ българинъ, първиченъ, здравъ като своя чиличенъ народъ, само че наситенъ съ повече славянска подбиваса. У него има следи отъ всеопрощението на Толстой, нѣщо отъ раздвоеността на Достоевски, но много

по-мжчителна, — повече национална и расово-българска, отколкото общочовѣшка,

Синъ на равнината, С. Чилингировъ е улегналъ и съ мистични настроения. Даже когато възхвалява труда, той го сочи като нравствена повеля, като религия.

1933 г.

Добруджа и Й. Йовковъ

Йорданъ Йовковъ обичаше Добруджа нѣкакъ особено: никога не говорѣше за нея, а мисълта и цѣлата му душа бѣха погълнати само отъ нея. Той старателно отбѣгваше да я споменува въ книгитѣ си, макаръ често да назоваваше своитѣ герои, дори мѣстности въ Добруджа, съ тѣхнитѣ истински имена. А даваше ли си видъ, че разказва за нѣща, които привидно нѣматъ нищо общо съ Добруджа, тя, цѣлата, е въ тѣхъ: съкровена-та речъ на обичанитѣ отъ него добруджанци, тѣхното християнско примирение, преклонението имъ предъ труда, пейзажътъ, битътъ — всичко напомня неговата мила Добруджа.

Именитиятъ писателъ се доближаваше до добруджанскитѣ българи и въ друго отношение: и той като тѣхъ бѣ мълчаливъ, затворенъ и човѣчно-добъръ. Й. Йовковъ владѣеше въ съвършенство изкуството на добруджанскитѣ овчари, които, и когато говорятъ и когато мълчатъ, винаги покоряватъ съ очарованието, което излъчватъ. Както въ тихитѣ ноци тѣхнитѣ кавали магьоснически разкриватъ незнайното и великото въ добруджанската степъ — една своеобразна смѣсица на романтичното отъ Балкана съ мистичното на добруджанската равнина, така и той умѣеше да завладява и опиянява. Въ това, може би, бѣ и тайната на голѣмото му изкуство.

Йорданъ Йовковъ бѣ така срастенъ съ Добруджа, тъй дълбоко се бѣ приобщилъ съ нея, че самото му име стана неинъ символъ. Ето единъ случай, който потвърждава теорията, че рождено-то мѣсто не е нѣкакво географско име, защото

дълбоки следи въ душата на човѣка оставя не протиятъ фактъ, че по нѣкаква случайност си се родилъ нѣкъде, а споменитѣ отъ детинството, юношеството и др., които се утаяватъ въ душата, и обстоятелствата и срѣдата, които формиратъ навицитѣ, мисълта и волята за дѣло.

И друга една черта отличаваше Йовковъ, — и нея той бѣ наследилъ и отнесълъ отъ Добруджа: затворенъ въ себе си, той предпочиташе да живѣе съ себе си, съ своитѣ настроения, мисли и тревоги. Тѣхъ Йовковъ не винаги сподѣляше. А, когато отворѣше речъ за това, гласътъ му прозвучаваше нѣкакъ боязливо, сдържано и неувѣрено, като често се пресѣкваше на най-интересното и драматичното мѣсто въ разказа.

Й. Йовковъ не обичаше изповѣдитѣ, когато тѣ трѣбваше да бждатъ направени чуждо достояние. Словоохотливостта му, за която мнозина негови близки свидетелствуватъ, нѣмаше нищо общо съ задушевнитѣ пориви и мисли на писателя. Тѣхъ той повѣряваше на малкъ кржгъ хора, — близкитѣ до сърдцето му и то съ сжщата свѣнливостъ и затвореностъ.

Сигурно по тази причина Дора Габе, която винаги ме е учудвала съ проникновеното си и основно познаване на Йовковото творчество, въ единъ свой посмъртенъ споменъ за него нѣкакъ странно се пита:

— Искате да напиша нѣкой споменъ за Йовкова? — Нѣмамъ нито единъ споменъ, който да бжде отъ голѣмо значение. . .

И тя продължава като че отъ името на всички Йовкови приятели и познати:

— Не ме е сближавало нищо видимо съ него, но, въпрѣки това, трѣбва да съмъ чувствувала много силно присѣтствието му въ живота, щомъ като чувствувамъ тѣй силно и липсата му...

Често съмъ се срѣщаль съ Йорданъ Йовковъ, но много рѣдко сме се доближавали единъ съ другъ. Вината за това бѣ негова: той не само че не обичаше да разбулва душата си, но и по друга причина. чисто Йовковска, не търсѣше дружбата на хората.

Известно е, че Йовковъ предпочиташе да живѣе съ себе си, и повече отъ всичко обичаше разговоритѣ, които водѣше самъ съ себе си. Неговитѣ герои му бѣха нераздѣлнитѣ и най-задушевнитѣ приятели. Тѣ често го преследваха, но понѣкога пресушаваха и мжката му. Но случваше се — и това бѣ же тока мжка, която не даваше покой на писателя — тѣ да препълватъ душата му съ горчивина.

Въ това отношение, характерна е изповѣдъта на Йовкова предъ Н. О. Масалтиновъ:

— Азъ не мога да се отдѣля отъ образитѣ, които съмъ създалъ; тѣ ме преследватъ — навсѣкжде сж по стѣпкитѣ ми; азъ продължавамъ да живѣя тѣхния животъ и не мога да се заловя за никаква друга работа. . .

Колко близъкъ ми бѣше този страненъ човѣкъ! И какъ добре го познавахъ отъ неговитѣ книги — тѣзи богати съкровища на творческия му духъ. . . И, при все това, азъ го почувствувахъ и видѣхъ въ истинската му осанка само нѣколко пжти.

1939 г.

Поезията на Ник. Вас. Ракитинъ

1.

Стихотворенията на Ник. Вас. Ракитинъ никога не се натрапватъ съ блѣсъка на своя езикъ, непринуденъ и изискано простъ, нито съ обаянието, което крие всѣка зрѣла художествена творба, — за него е важно не художественото, а непосредственото възсздаване.

Синъ на дълбоката провинция, той е поетъ на тихата резигнация и на пантеистичното възсздаване на природата. По тази причина, Ракитинъ много рѣдко се докосва до социални мотиви. Но той не живѣе откъснато отъ срѣдата, — въ неговото творчество има и социални настроения — навѣи отъ живота, борчески призови на единъ съзерцателъ, но не и социални концепции.

Това нагледно се вижда въ стихотворната му сбирка „Преди да съмне“, кждето сж събрани повечето отъ социалнитѣ стихотворения на поета. Това се потвърждава и отъ литературното вѣрую на Ракитинъ:

Нѣма ни старо, ни ново изкуство,
вѣченъ единенъ е поривъ то. Има
само отенькъ на личното чувство
за свѣтоветѣ въ природата зрима,
за звуковетѣ, за тѣхната нѣжна,
неумолима преливностъ безбрѣжна.

— — — — —

Нека се учимъ отъ Бога: Той говори
просто и ясно съ птичитѣ пѣсни,
съ горски потоци, съ боитѣ небесни.

2.

Творчеството на Ракитинъ носи печата на свѣтло примирената му душа, изтъкана отъ сърдечност и доброта, необхватно широка и открита за свѣта и хората. Той е поетъ на чиститѣ съзерцания и възвишенитѣ възторзи.

Съ нравствена зравина и бодри чувства сж проникнати почти всичкитѣ му стихотворения. Самъ той се изповѣдва така:

Душата ми е на дете душа,
прозрачна като лѣтни небеса.

Непринудената простота на поета се откроява отъ всичко, което е писалъ. Тя одухотворява лицето му. Тя е скжтана въ неговия езикъ, чуждъ на днешнитѣ модни накити. Нея ще откриете дори въ подбора на мотивитѣ. Тя е и въ миросгледа му.

Ето какъ дълбоко и проникновено той разкрива магията на своята личностъ:

И ясна е душата ми здрава,
като въздуха на планината.

Отъ тукъ произлиза и благоговейното преклонение на Ракитинъ предъ природата и човѣшкото въ човѣка. Здравно приобщенъ съ неволитѣ на бедния братъ, той има почти първично отношение къмъ радостта. Неговото хвалебствиекъмъ живота, добротата и сърдечността, които естествено съпжтствуватъ поезията му, придаватъ на личността и поетическото му дѣло обаяние и красота.

Като озарени небеса
се разтваря моята душа:
да пригърна всичко бѣхъ готовъ,
пъленъ съ нѣжностъ и любовъ.

Тази своеобразна първичност, съ която е облѣхнато творческото дѣло на поета, извира направо отъ сърдцето му. Затова всѣкога, когато се докосва до живота, гробница на човѣшкитѣ надежди, неговата лира отзвучава съ дълбоко угнетение.

Израстналъ всрѣдъ девствената природа, живѣлъ само съ нейнитѣ възторзи, тази първичност хвърля Ракитина въ смутъ и тревога, когато изпадне въ размисълъ надъ нашето каиновско време:

О, градъ потъналъ въ тебе, ти си въ менъ,
катъ малка водна капка отразенъ. . .

Нѣкога и той е мечталъ да търси пжтъ за другитѣ. Но въ града на съблазнитѣ, самъ молепсанъ отъ съмнение, жертва на грижата, той е почувствувалъ колко суетни сж човѣшкитѣ помисли и желанія. Затова душата му изглежда съкрушена — отъ нея се откъртватъ една следъ друга въздишки:

Прости, земя, ти моя родна,
прости, есененъ ширъ златистъ. . .

Годинитѣ сж прошарили коситѣ на поета, макаръ духътъ му все още да е бодъръ. Животътъ, коварниятъ и глупавъ животъ, е направилъ вече своето: миловидното лице е потъмнѣло, нашарено съ бразволицы, на устнитѣ е застинала горчива усмивка. Само една надежда още не е угаснала: въ душата му възпламва копнежъ по родината.

И образътъ на скжпото родно село се възправя приказно красивъ и чистъ. Трогателно е неговото завръщане между своитѣ: надъ селото е извила страхотна буря. Нѣкога гнѣздо на радостта, днесъ то е погрознѣло и порутено. „Чумали е черна въ кжщитѣ вилнѣла?“

Зла неволя е на родний край децата
 поразила, както зименъ мразъ цвѣтята.
 Нѣмотия, бичъ отъ непоносни грижи. . .

Но духовниятъ образъ на поета най-релефно е
 даденъ отъ самия него въ стихотворението му
 „Житие“.

Въ тази проста пѣсенъ, изпѣта съ голѣмо
 проникновение, отчетливо бие едно нѣжно сърдце.
 Простодушна, както самия него, тази пѣсенъ ни
 разкрива чара на углѣбения му духъ, домогналъ
 се до дълбоко философско примирение:

Скромень гражданинь, работникъ простъ,
 вѣрно служилъ съмъ на своятъ постъ. . .
 Честень въ мисли, честень и въ дѣла,
 чужда ми е злобата била.
 Благъ къмъ всички, съ своята доброта
 билъ съмъ мжжъ любимъ и милъ баща. . .
 Бедень синъ на беденъ край, безъ шумъ
 азъ вървѣхъ въ житейския си друмъ. . .

Отъ тази висота на духа Ракитинъ вижда
 далече, като нѣкой планинецъ и подобно него
 чувствува Бога съ цѣлото си сщество.

Това самочувствие му дава мжжество да
 живѣе дѣлничния животъ на нашата съвремен-
 ностъ и безъ да е борець — да се реди между
 борцитѣ, които ожидатъ доброчестина и щастие
 за българския народъ:

Съ велика вѣра въ себе си вървимъ
 и съ нея, може би, ще догоримъ.
 като звездитѣ въ облацитѣ тъмни,
 преди да съмне!

3.

Колко много сърдечна простота има въ стихо-
 ветѣ на поета, посветени на родината! Той не я

боготвори, защото живѣе съ величието на нейния духъ. Странанята и жестокиятъ ѝ жребий сж и негови.

Затова въ дни на размисълъ, той каза за родината трогателно мили, най-проститѣ и не-посрѣдствени думи. които сж изречани досега въ българската лирика:

Родино моя бедна, на която
дълга и дребната троха дори,
що бихъ ти казалъ, ако ме попиташъ: —
защо живѣ, какво добро стори?

Но този свѣтълъ синъ на народа, който носѣше най-беззлюбивото сърдце, винаги човѣченъ и трогателно милъ, не можа да победи живота и коравосърдечнитѣ български нрави.

Ракитинъ бѣ ходилъ на война, кждето показва мжжество и храбростъ. Но своя животъ той премина въ сѣнката на добротворчеството. И макаръ че носѣше едно сърдце, пълно само съ обичъ къмъ всички, подлостъта срази и него.

И въ дванадесетия часъ той изрече своята молитва-проклятие:

О, Господи, съ душа свободна,
при тебе ида гордъ и чистъ.

1933 г.

Проф. д-ръ Ас. Златаровъ

Въ общия хоръ отъ поздравления и сърадвания, които културна България така задушевно засвидетелствува на проф. д-ръ Асенъ Златаровъ, по случай 25 годишния му юбилей, на мнозина, може би, ще се види странна мисълта, че, заедно съ свободнитѣ, и поробенитѣ българи му дължатъ сърдечна признателностъ и благодарностъ.

Всжщностъ, много естествено е, дето и тѣ сж очаровани отъ постиженията на учения, отъ хармоничното съчетание у него на поета и общественика, отъ нравствената красота и борческия духъ на гражданина и човѣка.

Върховетѣ, до които се е домогналъ Ас. Златаровъ, бѣлоснѣжнитѣ висини на истината, красотата и добротворството, очарованието и магията на личността му — съ право се сочатъ като тихи победи на българския творчески духъ. Неговиятъ универсализъмъ, необхватнитѣ му духовни интереси, [разностраннитѣ прояви на буреносния му духъ — всичко това го поставя на завидна висота, която прави честь на народа ни.

Но българитѣ отъ поробенитѣ покрайнини въ лицето на Златарова поздравляватъ не само единъ отъ изпъкналитѣ и надарени синове на народа ни, а наредъ съ това — и своя близъкъ приятель, единъ отъ ревностнитѣ борци за народностната имъ доброчестина.

Въ годинитѣ на българския националенъ трауръ, когато шовинистичната мѣстъ и кървавата умраза на българскитѣ поробители празнду-

ваха своята пировска победа съ обсебването на Добруджа, Македония, Западнитѣ покрайнини и Тракия, д-ръ Асенъ Златаровъ написа въ социалистическия в. „Трибуна“ знаменателнитѣ думи:

„Великото нещастие, което сполетѣ родината, събужда най-съкровено то въ душата — образътъ на вѣчната наразрушима Правда, която е оцѣлявала и срѣдъ аренитѣ, и срѣдъ костера на нетърпимостта и срѣдъ веригитѣ на каторги и крепости, и срѣдъ ятаганитѣ на насилника, и срѣдъ перфидността на фанариотитѣ“ (Вижъ: „Тѣ не умиратъ“).

„Българи, да бждемъ горди!“ — се провикна А. Златаровъ, защото, ще прибавимъ ние, историята не познава нито единъ народъ съ накърнена национална гордостъ, който да не е дочакалъ деня на освобождението си, тържеството на поруганата Правда.

Дълбокиятъ смисълъ на горнитѣ думи и днесъ и дълго време още като откровение непрестанно ще озаряватъ душитѣ на всички онеправдани българи. Очарованието на статията „Тѣ не умиратъ“, особено заключителнитѣ ѝ слова нѣма да се изличатъ отъ тѣхнитѣ покрусени сърдца:

„Съ насъ е Правдата! Съ насъ е Правото! Да се уповаваме на тѣхъ, защото тѣ не умиратъ! Да се уповаваме, да крепнемъ, да вѣрваме твърдо и тогава наши сж иднитѣ дни!“

Тѣзи думи, изречени почти непосредствено следъ националния погромъ, въ едно време на обществено и на народностно униние, които неотразимо се налагаха на душитѣ, бѣха и днесъ сж красноречиво свидетелство за борческия духъ и отзивчивото сърдце на А. Златаровъ. Магията имъ произлиза отъ накърненото човѣшко и национално достоинство на учения и общественика, който винаги искрено е вѣрвалъ въ скжпитѣ заветни слова: братство, равенство и свобода. Тол-

кова повече затова той бѣ ужасенъ отъ смъртно-носния мечъ на шовинизма. „Нѣкога имаше свети принципи, — се изповѣдва той, — въ името на които се изгради новиятъ човѣкъ на Европа. Останаха дрититѣ на карнавала за Правата на човѣка!“

И, наистина, следъ жестокостта, която хуманна и човѣколюбива Европа така равнодушно отреди за обезоружения и поваленъ български народъ, какво му остава като утѣха и упование, осветъ вѣрата въ изкуплението?

Въ това, обаче, А. Златаровъ вижда не само жестокия жребий на народа, но и неговата гордостъ. „Толкова неправда на никой народъ не е сторено, — пише той. — Въ такава измама никой народъ не е бивалъ въвличанъ! Това мѣри и цената ни; тамъ да бжде и нашето упование!“ ...

Всичко това не е случайно хрумване: — за учения, за писателя и за общественика Златаровъ горнитѣ редове сж съкровено убеждение. „Страданияето е нравствена сила, — каза той въ „Тѣ не умиратъ“, — нека го използваме, за да бждемъ примѣръ на свѣта съ нашата воля за животъ и добротестина, съ нашата жадъ за право и правда!“

И предъ него се разтваря трагичната история на България, литургия на страданияето, презъ всички времена арена на всепобеждаващия националенъ духъ. Робство, освобождение, ведиги свобода ... Затова, „нека съ мълчалива скърбъ стоимъ сълзитѣ си и тамъ дълбоко въ душата въздигнемъ олтарь на светиня за нашитѣ поробени и поругани краища“. Годаинитѣ ще превалятъ. „Днитѣ ще текатъ, за да отнесатъ грамадата отъ хули и омрази, съ които ни затрупаха“. После пакъ тѣ ще ни „донесатъ ведрото небе на Новъ День, когато ще възкрѣсне нашиятъ блѣнь“ ... Дванадесетиятъ часъ ще удари, за да ни поздрави съ „жадуваната Правда и възкрѣснатата Истина“.

Тази вѣра въ справедливата кауза на поробенитѣ българи проф. д-ръ А. Златаровъ е изразявалъ и въ други свои статии. Въ „Проблемата за малцинствата“, следъ като аргументирано подчертава мисълта, че народитѣ никога не се мразятъ, той пише: „Чувството на национална пранадлежност, чувството за майчинъ езикъ сж вѣковни унаследени придобития за съзнанието на хората и съставятъ праосновата на тѣхния моралъ, на тѣхното усѣщане като хора“.

Истина е, че когато човѣкъ е лишенъ отъ свобода на духа, животътъ му е тъменъ и нерадостенъ. Затова малциствениятъ въпросъ не е само държавно-правенъ, но и човѣшки.

А. Златаровъ вѣрва въ щастливото бждеще, когато националното потисничество ще бжде горчивъ споменъ, както днесъ религиозната нетърпимостъ е само споменъ. Но той е и борець. Илюзиитѣ, ненаситенъ гладъ на сърдцето, не могатъ да удовлетворятъ борческия му духъ. Увлѣченъ отъ своето вдъхновение, ние го виждаме борець на общественото поле и ревностенъ закрилникъ не само на економически потиснатитѣ, но и защитникъ на национално-поробенитѣ.

Като българинъ, естествено, той се застъпва най-енергично за българитѣ, останали подъ робство. Горещъ поклонникъ на Жанъ Жоресъ, той би могълъ да каже за себе си неговитѣ думи: „Малкото интернационализъмъ отдалечава отъ родината, многото интернационализъмъ привръзва къмъ нея; малкото патриотизъмъ отдалечава отъ интернационала, много патриотизъмъ сближава съ него“.

За проф. д-ръ А. Златаровъ службата предъ народа е върховна повеля, изпълнение на граждански и човѣшки дългъ. Отзивчивъ къмъ живота, винаги на предния фронтъ въ защита на истината, гражданинъ въ истинския смисълъ на думата, той

винаги е живѣлъ и живѣе съ болкитѣ и съ воплитѣ на своето отечество. Ето защо нищо чудно нѣма, че въ тѣй разностранната му и широка дейностъ той не е останалъ глухъ и за страданията на поробенитѣ българи, въ защита на които не веднажъ се е застъпвалъ.

Въ деня на неговия празникъ, който е гордостъ за българската култура, отъ благодарностъ за неговитѣ добри чувства, останалитѣ подъ робство българи и всички онѣзи, които се борятъ за тѣхната доброчестина, смирено се присѣдиняватъ къмъ всенародната признателностъ, за да участвуватъ и тѣ въ мълчаливия славословъ на труженика и учения. Така, къмъ многото благодарности и сърадвания на почитателитѣ му, ще се прибавятъ и тѣхнитѣ.

1932 г.

Слово за Сава Огняновъ

Единъ великъ актьоръ, единъ прекрасенъ човекъ завинаги ни напустна. Сава Огняновъ не е между живитѣ! Българското културно общество, наедно съ него и поробена Добруджа, смирено и благоговѣйно му се прикланятъ, отдавайки на безсмъртния артистъ заслужена почить.

Къмъ сълзитѣ на неговитѣ възторжени почитатели се примѣсватъ и сълзитѣ на Добруджа, защото Сава Огняновъ бѣше единъ отъ нейнитѣ най-културни и талантливи мъже. Той винаги живѣеше съ нейнитѣ робски страдания, всѣкога говорѣше съ синовна преданостъ за своята родена майка, затова и тя, неоправдана и похулена днесъ, го чувствува като своя най-голяма гордость.

Роденъ въ гр. Кюстенжа, членъ отъ известното семейство Огнянови, което даде на българския народъ достойни синове, Огняновъ израстна въ атмосферата на велики национални изпитания. Той запомни своя роденъ край въ робство, за малко се радва на свободата му и днесъ, прощавайки се съ живота, оставя го пакъ въ прегръдкитѣ на черната робска нощь.

Добруджа не може да му се отблагодари съ нищо, дори въ днешния скръбенъ часъ тя не изпрати — не защото не желаше — делегации, които да се поклонятъ на тлѣнитѣ му останки. Неговитѣ поробени братя и сестри нѣматъ право даже да се отдадатъ на своята голѣма скръбъ по непрежалимата загуба на великия добруджански синь.

Недостигнатъ въ свѣето изкуство, домогналъ

се до гениални постижения, достоенъ гражданинъ и обичанъ отъ всички другари, Огняновъ бѣ великъ и съ своя нравственъ куражъ и съ своята гордостъ на голѣмъ духовенъ аристократъ. И може би именно за това неговото нещастие бѣше неизмѣримо.

Той бѣ актьоръ по призвание. Въ всѣка своя роля се превъплѣщаваше, за да оживѣе въ паметъта на поколѣннията като великъ майсторъ. Но Сава Огняновъ страдаше отъ това, защото, следъ изживѣния сънь, трѣбваше да бжде пакъ на върна стража. И, като рицаръ на низвергната и похулена красота, той биваше жестоко преследванъ отъ буритѣ на живота и отъ злоезичието на малкитѣ хора.

Въ „Тозъ, които получава плѣсници“ покойниятъ за пръвъ пжтъ получи морално удовлетворение. Надѣналъ маската на Тозъ, той бѣ щастливъ да се отвърне отъ всичко гнило и пошло. Неговата пробудена съвѣсть го свлѣче въ арена на живота — циркъ. Тукъ Консуела възкреси въ душата му жаждата за праздници и радостъ.

Но сждбата пожела и Тозъ трѣбваше да се прости съ възделената радостъ. Той умрѣ щастливъ, осѣненъ отъ крилото на любовта.

Истинскиятъ Сава Огняновъ, обаче, остана живъ. Случаятъ му бѣ отсждилъ да живѣе. И той живѣ между насъ, и пи до сетния си часъ отъ уречената му чаша — отъ чашата на разочарованията и житейскитѣ несрети.

Отъ тази трагична комедия въ душитѣ ни още звучатъ последнитѣ думи на умирация Тозъ :
— Консуела, Консуела! . . .

Въ „Кориоланъ“ Огняновъ ни жигоса съ огненитѣ думи на една изтерзана душа. Кориоланъ се отрече отъ своя народъ, който бѣ недостоенъ за магията на неговия духъ. Той се върна

следъ време победителъ въ своето отечество, увѣнчанъ и сияещъ.

Уви, и това бѣ мъчителна и жестока лъжа. Сава Огняновъ едва днесъ е победителъ въ своята родина. Отъ днесъ той заживява своя вѣченъ животъ.

Но защо всички сме склонили глава надъ безжизнения му трупъ? Огняновъ не е мъртавъ. Ето неговата царствена осанка се възправя. И въ дълбокитѣ му скръбни очи заискрява лъчезарниятъ пламъкъ на поломения му животъ.

Предъ прѣсния гробъ на голѣмия покойникъ и добруджанската емиграция — въ този часъ мислено съ насъ сж и поробенитѣ добруджански българи — покорно му се прекланятъ и съ прималѣло отъ скръбъ сърдце нѣжно му шептятъ:

— Незабравими Сава Огняновъ! Добруджа ти отдава почитъ. Добруджа те здрависва и ти обещава, че никога нѣма да те забрави.

Благодаримъ ти, драги Сава, че съ блѣсъка на своя талантъ ти прослави и своята родина, — ти въплѣти въ триумфа на българския театъръ и нейното име, — чрезъ тебе и тя увѣнча своитѣ творчески усилия въ съкровищницата на българския духъ.

Безсмъртни Сава Огняновъ! Отъ днесъ ти се раждашъ за новъ животъ — за вѣчния животъ на своя творчески духъ следъ смъртта. . .

Вѣнци ще кичатъ твоя тъменъ гробъ
и не единъ съ въздишка ще си спомни
другаря въ цвѣтни младини загиналъ. . .

Вѣчна слава на великия майсторъ! Поклонъ
предъ свѣтлия образъ! Вѣчна му паметъ!

1933 г.

Поменъ за Хр. Ясеновъ

Есенъта бѣ плакала съ горчиви сълзи. Акациитѣ дигаха оголени клоне съ проклетия къмъ небето. И поетътъ, молепсанъ да чезне срѣдъ златния ѝ листопадъ, безутешно сви повѣхналия си вѣнецъ. Ето и двата саркофага: на потъмнѣлата любовъ и на посърналата есенъ. Върху тѣхъ хризантеми. Милосърдната и бледолика вечеръ кротко ги е цѣлунала. По тѣхъ още блестятъ сълзи. Душата на самотника примръзнала е плакала.

Есененъ вѣтъръ полъхва,
Вечеръ се стели навънъ —
— — — — —

Призраченъ пастиръ прибира
Призрачни морни стада. . .

Ужасена, душата на поета се затвори въ себе си — въ тъмницата на споменитѣ, гдето бѣ погребала всичко. Напраздно търсѣше тя утеха. Вечеръта пристѣпваше — тжжна богомолка. На очитѣ ѝ блестяха сълзи. И тя изплакваше ужаса на чемерната си скръбъ. Съ нея прорида и душата на поета:

Тъмна вечеръ тъмни сѣнки стели
И залива роднитѣ поля.
Азъ забравихъ устремитѣ смѣли,
Азъ отпустилахъ вихрени крила,
И загубилъ пѣтища и цели,
Безприютенъ въ свойтѣ самоти —
Гасна мълкомъ въ тъмнитѣ предѣли!
Бедна, майко, чувашъ ли ме ти?

Глухо и тжно звучатъ стиховетъ на вечерния здрачъ, когато посърналата есенъ плаче надъ миналата си слава. Въ тѣхъ безутешно стене едно простреляно сърдце. Въ риданията имъ се разискря ужасътъ на безвъзвратно прикършени крила. Въ тѣхъ стене една разпъната и безприютна душа, познала много рано жестокитѣ нокти на живота, отвратена отъ многоликата му жажда да руши и безчинствува. Затова и душата на поета моли:

Любете ме нѣжно другари,
Тѣй рано надъ менъ се стъмни.

Проклятието е изречено. Душата се е приютила въ своя „Рицарски замъкъ“, далечъ отъ дѣлничната врѣва на живота-суета. Ето и ужасътъ съ невиджана омраза надвисва, сякашъ мълния въ очитѣ на убиецъ.

И въ настѣпилото мълчание, потънала въ размисълъ и молитва, душата повежда диалогъ съ себе си. Свѣтътъ ѝ се вижда черенъ. И тя безропотно стене, смъртно ранена отъ живота. Не е ли въ пленъ своитѣ стихии?

Но макаръ средъ руини, душата на отшелника-поетъ е свѣтло примирена. Може би блѣнува, а може би и сънува утрешната победа надъ живота нищета:

Възлизамъ по гранитни стѣпала
И мраморната кула ме издига.
До моя слухъ суетенъ шумъ не стига,
Ни смъртенъ звѣнъ на кървава стрела.
Азъ виждамъ само слънце и скала
И чувамъ химнъ на будна чучулига.
Разкъсана е земната верига
И азъ съмъ съсъ развързани крила.

Душата на поета все още има сила да властвува надъ тъмнината, която я поглъща. Посрѣдъ угрозата на миналото, срѣдъ неравната борба за

свсето утвърждение, тя изглежда възмогната, по стигнала собственото си проклятие. И самочувството ѝ се пробужда, озарено от щастливи прозрения.

Оттукъ и съзнанието за нѣкаква трагична вина. Предъ кого? Защо? Като зарево възкръсва нѣкакъвъ потуленъ споменъ. Поетътъ си спомня, че нѣкога е билъ „владѣтель на приказно царство“. Днесъ? Днесъ „надгробнитѣ плочи мълчатъ, посипани съ пепель и лава“. Той се изповѣдва:

Азъ плача и мълкомъ скърбя
по старото приказно царство . . .

Сега вече нѣщата и свѣтътъ отново добиватъ своя смисълъ. И защото поетътъ нѣма домъ където бездоменъ да почине, „нито „пролѣтни градини“, които да го възрадватъ, той се връща при вѣчния изворъ на упованието.

Ето образитѣ на майката. Ето тъмнитѣ очи на Суламитъ. Красотата и Родината, Богъ и Смъртта — всичко е постигнато, всѣка тайна е развѣнчана:

Азъ много високо възлѣзнахъ, и мждрости много
познахъ —
Подъ мене земята остана погребана въ бури и
прахъ.

— — — — —
А когато притъмнѣятъ безпредѣлнитѣ простори
И погърся обездоменъ и Родина и покровъ,
Отвори ми ти вратата на широкитѣ си двери
И налѣй ми отъ виното на великата любовъ.

Коя е тази вълшебница? Душата на Суламитъ? А защо не рождената майка на поета? Може би Родината-светица?

Поетътъ моли да бжде пробуденъ въ „непробуднитѣ утрини“, за да обозре „далечнитѣ родни полета“ — земята на своитѣ дѣди? Той жадува да

се превъплъти въ страданията на другитѣ и да понесе голготския кръсть. Колко топло и сърдечно звучатъ изповѣдитѣ му къмъ майката-родина

Тежи ми въ сърдцето печата
На твоя страшенъ разгромъ.

Хр. Ясеновъ бѣ изключително дарование, — истински талантъ, единъ властенъ рицарь на духа, проникновенъ магьосникъ на словото. Въ поезията му нѣма поза.

Единствената сбирка на поета — „Рицарски замъкъ“ — е молитвеникъ, откровение на белязанъ духъ. Всѣка една отъ пѣснитѣ му е кървава изповѣдь, всичкитѣ заедно — приказна огърлица, единъ мирогледъ.

Той имаше нѣжна, отзивчива душа, — една душа, която не смогна да овладѣе и възсъздаде дълбокия смисълъ на многоликата си стихия. Но затова пъкъ въ нѣкои отъ пѣснитѣ си постигна шеметна висота:

Азъ владѣя ширината на безбрѣжнитѣ простори —
въ мене слънцето изгрѣва и вселената говори!

Хр. Ясеновъ стана жертва на нашитѣ политически страсти. Отвратителнитѣ български нрави погубиха и него. Мжтнитѣ води следъ 19 априль го отвлѣкоха и него. Защо? Кжде? Всички си спомнятъ за това съ болка. И оттогава трезожно се питатъ:

— Кому бѣше нужно скръбното и нѣжно сърдце на поета, който съ толкова много пламъкъ изплака злочестата си участь?

Българската душа е още груба, първобитна, жестока. Човѣшкото въ нея е карикатура, благородното — жалка дрипа. Има, наистина, нѣщо варварско въ навицитѣ ни. Засѣнчени сж отъ него сърдцата. Сякашъ е убить всѣки благороденъ поривъ за човѣщина.

Хр. Ясеновъ не е вече между живитѣ. И той бѣ убитъ. Отъ братска ржка!

Не стигаше безумието ни, което доуби П. К. Яворовъ. Оттогава въ ушитѣ ни още звучатъ, като мжчително угризение, жестокитѣ думи на поета:

— Въ тая страна има много слънце, но има и много тъмнина, която се разсипва като черенъ прахъ дори и въ сиянието на самата природа. Не е ли то черниятъ прахъ на единъ грубъ животъ — съ много праздници въ календара и съ никакъвъ празникъ въ сърдцата.

— Не че другаде не ставатъ страшни работи — изповѣда се Яворовъ, — напротивъ, биватъ и много по страшни! Но тамъ нѣма — като тукъ — онова, което изтръгва отъ насъ, предъ една трагедия, не сълзи на човѣшкото състрадание, а викъ на ужасъ. . .

Колко болно звучатъ тѣзи думи. Замисли ли се човѣкъ върху тѣхната прокѣба, която неотлжно съпжтствува българския животъ, сърдцето му се свива отъ болка. Ще ми се да извикамъ високо съ думитѣ на Пенчо П. Славейковъ:

— Слънцето залѣзе безъ шумъ, за да изгрѣе, когато му дойде деньтъ и покаже величието си, за което днешниятъ день не е достоенъ!

Тѣзи думи каточели сж казани за трагичната смъртъ на Хр. Ясеновъ. Като камшикъ тѣ плѣска въ нашата съвѣсть и извикватъ сълзи.

Ние неволно свеждаме глави. И въ ушитѣ ни прозвучатъ вдъхновенитѣ строфи, изречени отъ скжпия покойникъ въ дни на прозрения:

азъ ще спя, и азъ ще бдя. . .

И ако въ нѣкой свѣтълъ день премине буря презъ града,

И чуя тропотъ на коне и металиченъ звънъ на шпаги,

Азъ ще напустна мрачный сънь на свойтѣ горести
 недраги
 И въ многобройний легионъ на стройнитѣ сурови
 войни,
 Наредъ съсъ меднитѣ тръби и страшнитѣ напѣви
 бойни

Ще вдигна своя боенъ станъ.
 И самъ ще бжда ураганъ,
 Разгромилъ всички скърби ледни,
 И, тържествувашъ и пиянъ,
 Ще пѣя химнитѣ победни
 На своята героична бранъ.

Какъ пророчески звучатъ днесъ тѣзи стихове.
 Колко много замайваща скръбъ има въ тѣхъ!

Бедниятъ Христо . . . И той си замина не-
 признатъ и похуленъ. Можеби, за да се изпълни
 за лишенъ пжтъ проклятието на пророка: „Истина,
 истина ви казвамъ, ще ме намѣрите, когато ме
 загубите“.

Нещастно племе, колко смѣшно знаешъ да
 чувствуващъ паметъта на духовнитѣ си водачи! . . .
 И, което по-страшно, всѣкога си спомняшъ за
 безспорнитѣ и голѣмитѣ имъ заслуги, когато сж
 отдавна умрѣли. Сякашъ по силата на нѣкакъвъ
 жестокъ атавизъмъ, въ жилитѣ ти още тече раб-
 ската кръвь на старитѣ болгарци, за които исто-
 рията разправя, че убивали по-издигнатитѣ отъ
 своята срѣда. Отъ голѣма демократичность или
 поради съ нищо неоправдано варварство? . . .
 Тѣ били необходими на Богъ Тангра, за да го
 напжтватъ въ житейскитѣ му помисли.

Погледътъ е покрусенъ. Душата простреляна.
 Чемерна скръбъ гризе сърдцето. . . Въ паметъта
 се редядъ върволица имена на заслужили народни
 синове, убити или доубити, благодарение на по-
 словичната българска жестокость.

Колко невѣроятно изглежда всичко това!

Перото се пречупва отъ горчивина. Срамъ облива лицето. Нѣщо голѣмо, тежко, мъчително, сякашъ самата смъртъ, тежи като камъкъ на душата.

Съвѣстѣта? — Съвѣстѣта се разпѣва и въ ушитѣ многогласно звучатъ, като змийски съссъкъ, зловецитѣ и страшни думи на скѣпия Яворовъ:

— Дори и когато убиватъ, тамъ хората убиватъ сякашъ съ игла отъ злато, а не съ дърварска сѣкира, както тукъ — въ политѣ на Витоша.

1926 г.

Човѣчността на българина

Кървавото ехо на Европейската война се отекна. Днесъ дори споменътъ за нея глъхне въ сърдцата, мжчителенъ и тегостенъ. Сънъ ли бѣше жестокиятъ двубой, смъртоносната пѣсенъ на картечицитѣ, ужасътъ на барабанныя огънь? . . .

Случайно се натъкнахъ на книгата „Отъ Струма до Черна“, издадена презъ времето на страшната човѣшка касапница. Разгънахъ я съ свито сърдце повече отъ любопитство, отколкото отъ нѣкакъвъ опредѣленъ интересъ.

Зачетохъ се въ нея и съ изтерзана душа спрѣхъ на разказа „За Рене Меснардь“. Всъщностъ това е отворено писмо, отправено до жената на убития французки офицеръ Рене Меснардь. Въ него авторътъ на „Отъ Струма до Черна“, известниятъ днесъ общественикъ и журналистъ Сотиръ Яневъ, пише:

„Между многото трупове, на мѣстото на бѣя остана и студеното тѣло на вашия любимъ Рене. Менъ се падна случая да го намѣря и моя длъжностъ бѣше да се погрижа за вѣчното жилище на вашия храбъръ мжжъ“.

„И азъ изпълнихъ тая длъжностъ, — изповѣдва се авторътъ — съ усърдие и пълно уважение къмъ неговата памет. . . Български обичай е да се уважаватъ храбритѣ“ . . .

С. Яневъ пише, че служебниятъ дългъ му навложилъ да прегледа раницата на убития. Но каква изненада! Въ нея той намѣрилъ връзка отъ писма и фотографически снимки. Сърдцето на каления български офицеръ се свило отъ болка. Просълзенъ, той ги отнесълъ съ себе си. И дълго време, унесенъ надъ тѣхъ, не можалъ да удържи

изкушението да не пише на жената на убития.

„Голѣма смѣлость е отъ моя страна да призная цѣлата тази истина, — пише той — но още по-голѣма смѣлость е, че си позволявамъ да докосна силнитѣ пружини на вашата съпругеска тѣга“ . . .

Огъ този злокобенъ день нѣщо мжчително не дава спокойствие на автора. И той решава следъ войната да посети лично въ Парижъ на бул. „Османъ“ 30, покрусената и овдовѣла жена.

„Уви! за лоша слава на Франция, войната продължава“ . . . И въ мжчително угризение авторътъ пише: „Вие имате едно хубаво момиченце, което въ лицето на Рене загуби своя татко! Мжчно ми е и за него Да бихъ могълъ, бихъ го утешилъ съ най-нѣжни думи, бихъ го милвалъ, защото е дете на храбрецъ“.

Следватъ комплименти за писмата на овдовѣлата съпруга. Тѣ „дишатъ пламъкъ, красота и нѣжностъ и засѣгатъ чувствителнитѣ струни на човѣшката душа“.

И когато въ дългитѣ и мжчителни ноци С. Яневъ се зачиталъ въ писмата на г-жа Меснардъ, срѣдъ озлобението и жестокостта на войната, дошълъ до човѣшкото откровение: „Усѣщамъ се дълбоко трогнатъ отъ вашитѣ чувства и ми се струва, че сте ми позната и дори близка“ . . .

Въ единъ мигъ теленитѣ мрежи се сриватъ, човѣшката вражда изчезва, сякашъ любовта е хвърлила своитѣ златни мостове между душитѣ на враждуващитѣ братя. „Цѣлата вие сте предъ очитѣ ми, — пише той — въ трепетно очакване на своя любимецъ. . . Виждамъ ви въ минутитѣ на най-тежката скръбъ, когато получавате траурната вестъ, да плачете по цѣли дни и ноци и да се утешавате съ своето дете“ . . .

Обхванатъ отъ тѣзи мжчителни чувства, авторътъ се провиква съ болката на човѣкъ, който

е прозрѣлъ суетата на човѣшкото безумие: „Виенма да забравите Македония!“ . . .

И после, съ плачеща душа и съ трепетно чувство за нѣкаква вина, той се приближава близо до сърдцето на безутешната жена и майка: „Олечалена госпожо, Рене Меснардъ е спокоенъ и спасенъ! Тамъ, въ село Тополово, Сърско, въ хубава градинка, обградена наоколо съ високи тополи и засѣта съ полска детелина, е гробътъ на вашата любовъ. Надъ него стърчи скроменъ дъсченъ кръстъ съ надписъ: подпоручикъ Рене Меснардъ отъ II резервенъ Зуавски полкъ“. . .

Но съ това не се свършватъ терзанията. Всѣка вечеръ авторътъ е при гроба на убития. Нали същата участъ очаква и него? Войната свирепствува, жестока и неумолима, като самата смъртъ

И геройската смъртъ на Рене Меснардъ става жестокъ жребий. Ето какъ авторътъ разправя за своето последно посещение на „братския гробъ“ „Въ лунната нощъ кръстътъ се бѣлѣше отдалече: високитѣ тополи шумѣха тихо и надъ тоя самотенъ гробъ азъ плакахъ . . Бѣхъ забравилъ, че Рене Меснардъ вчера бѣше моя смъртенъ врагъ и че Франция желае гибелта на моята родина“. . .

Така завършва отвореното писмо на С. Яневъ. Колко много философско и човѣшко примирение! Нека не се забравя, че то е писано въ едно време на патриотарски литературни изстъпления. Толкова повече за това разказътъ за Рене Меснардъ буди въ сърдцата топли и мили чувства. Неговитѣ откровения, изречени въ едно време на бдителна цензура, говорятъ и за единъ нравственъ куражъ.

Интересно е, че отвореното писмо на С. Яневъ още презъ времето на войната е направило силно впечатление. Единъ отъ рецензентитѣ на „Отъ Струма до Черна“, д-ръ Н. Петковъ, ето какъ въз-

торжено се отзовава за него: „Въ писмото „За Рене Меснардъ“, до неговата госпожа на бул. „Османъ“, авторътъ изразява своята високо културна душа, на която самитъ французи ще има да завидятъ, когато ще четатъ единъ день това писмо, — тѣ, които бѣха подхранвани съ толкова заблудения и клевети за българина“. . . (сп. „Всеобщъ прегледъ“, год. I. кн. 13, 1917 год.).

Авторътъ на рецензията завършва бележитѣ си така: „Това сж сълзи на некултуренъ българинъ, предъ които трѣбва да се черви културна Франция“.

Нѣколко думи и за писмата на г-жа Меснардъ, частъ отъ които намираме публикувани въ книгата. Отъ тѣхъ лѣха трогателна привързаностъ и нѣжна любовъ. Ето що пише тя въ едно отъ тѣхъ: „Когато не те виждамъ, времето ми тежи, неизразимо много ми тежи. Не зная какво е това тегло, невъзможно за понасяне. Усѣщамъ сърдцето си, че вехне, сякашъ дебне да ме напустне. Главата ми се скланя и азъ страдамъ, азъ плача..“

Въ друго едно писмо съ още по-голяма изразителностъ и съ една топлота, която зашеметява, г-жа Меснардъ е изразила по следния красноречивъ начинъ своитѣ настроения: „Върху това приятно легло мога ли още да спя? Усѣщамъ парфюмирания въздухъ да трепти около мене. И твоята уста е едно цвѣте, на което парфюмътъ замайва.

— Приближи ме, о мое съкровище, не изгаряй друга освенъ мене! . . . Ела подъ бананитѣ! Тамъ двама ще намѣримъ подслонъ. Птичкитѣ ще пѣятъ, когато видятъ нашата любовъ. Слънцето е завистливо; то е помрачено. И само въ твоитѣ единствени очи азъ ще намѣря деня, който ще освѣти моята любовъ“. . .

Писмата на г-жа Меснардъ сж дълбоко човѣчни. Тя пише на своя любимъ: „Ние живѣемъ

по малко за себе си, а много повече за другитѣ“. И, за да го утеши, тя му припомня думитѣ на Волтеръ: „Удоволствията сж цвѣтя, които всемогъщиятъ Богъ насажда край друмищата на живота и около насъ“.

Тази тжжна история преизпълня душата съ скръбни размишления. Наистина, колко жестока е войната! Но ние можемъ да се чувствуваме горди, че подъ нейната зловеща сѣнка единъ българинъ е проявилъ толкова много човѣщина къмъ своя кървавъ врагъ.

Неволно въ ушитѣ звучатъ съкровениѣ стихове на „Единъ убитъ“ отъ трагично загиналия поетъ Димчо Дебеляновъ:

Той не ни е вече врагъ,
живитѣ отъ враговетѣ
бурна ги вълна помете
нейде къмъ отсрещний брѣгъ.

И той, подобно С. Яневъ, бѣ отнесълъ съ себе си писмата на другъ единъ французинъ убитъ предъ неговия окопъ, на име Паулъ Донели. Въ последствие тѣ бѣха намѣрени въ раницата на Д. Дебеляновъ.

Когато С. Яневъ ми показа фотографитѣ и писмата на г-жа Меснардь, сърдцето ми се сви отъ болка. Дълго време азъ се заглеждахъ въ тѣхъ.

Една отъ снимкитѣ представляваше кжщата на покойния Рене Меснардь на бул. „Османъ“. Въ градинката предъ нея неговата жена и едно невръстно дете, вѣроятно неговото, почистватъ цвѣтята.

Беднитѣ, тѣ сигурно още не знаятъ гроба на своя любимъ.

Смѣшна жаль, нелепа жаль
въ грохотно, жестоко време! . . .

1934 г.

Споменъ за Тих. Павловъ

Случаятъ пожела да ни срещне презъ 1921 г. Дълго време живѣхме подъ единъ покривъ, често дѣлѣхме и коравия български залъкъ. Животътъ не бѣше особено щедъръ къмъ насъ, но общата ни дружба често облекчаваше нашитѣ болки и бремето на ежедневието не винаги ни тежеше.

Въ тия години, пълни съ изпитания, понѣкога ни облѣхваше и крилото на радостта, за да ни подари и красиви мигове. Това бѣха днитѣ, когато съзнанието за изпълненъ дългъ ни ободряваше въ нещастията.

Колко затрогваща човѣчностъ, колко много топла привързаностъ и дружеска вѣрностъ ми е предлагало отзивчивото и любеобилно сърдце на другаря и съратника!

Нѣкога, на страницитѣ на сп. „Обществена мисълъ“, ние се помжчихме наедно съ Вл. Русалиевъ и Панчо Михайловъ, въ годинитѣ на социалнитѣ и политически увлѣчения, да очертаемъ и изградимъ, въ противовестъ на политиканството въ литературата, идеологическия фронтъ на една творческа човѣчностъ — на една социална литература, окрилена отъ добротворство и просвѣтено родолюбие.

Нѣкога, той въведе въ сп. „Хиперионъ“ група млади писатели. И това за него бѣ истинска радостъ. Тогава още Тих. Павловъ, може би, единъ отъ първитѣ у насъ, поддържаше, че литературното ни развитие се представлява и олицетворява отъ модния по това време символизъмъ. Какво отъ това, че и днесъ още има писатели, които макаръ че израстнаха и възмжжаха подъ неговата

благодатна сѣнка, все още отричатъ това? А Тих. Павловъ, още тогава твърдѣше, че младитѣ и подрастващи писатели трѣбва да преодолѣятъ българската съвременна литературна традиция, за да направятъ крачка напредъ.

Това убеждение изповѣдваше той и то се оправда. Историкътъ на българската литература остава да посочи подробноститѣ. Нима следвоенната ни литература не е красноречиво доказателство за това? Нима Хр. Смирненски, първата лѣстовица на следвоенната ни поезия, и всички други следъ него, не се оформиха и не подражаваха на изпъкналитѣ и утвърдени български символисти?

Затова, може би, още въ онѣзи години Тих. Павловъ защитаваше твърде критично възприеманата тогава мисълъ, че новаторитѣ въ литературата ни, дори когато тѣ сж социални или пролетарски писатели, трѣбва, следъ като сж се вживѣли въ своята съвременностъ, да преодолѣятъ идеитѣ на предшествуващото ги поколѣние, за да могатъ и тѣ да изградятъ свой литературенъ стилъ, следъ като сж открили и възсѣздали новия животъ — проблематиката и социалния битъ на своето време.

Колко много мъжество имаше у Тих. Павловъ въ онѣзи, наистина каиновски години, когато човѣчността, свободата и демокрацията бѣха избледнѣли въ съзнанието на водаческия духовенъ и политически елитъ у насъ! Но той, подобно на своитѣ събратя по сждба, не се отчайваше, бичуваше тъмнитѣ страсти и низкитѣ пориви въ следвоеннитѣ години на развихрени и необуздани напѣни, еднакво жестоки и на лѣвото и на дѣсното крило на нашата културна и политическа общественостъ.

Какъ ми се иска да спомена и за огорчението на Тих. Павловъ отъ набеденитѣ народници и народовластници, които винаги позлатяваха речитѣ си, когато говорѣха за правата на народа,

а в жщность носѣха тѣмни и невзрачни души, обсебени отъ себичность, тѣсногрѣдие, безъ усѣтъ за красивото и доброто въ живота!

Още отъ тѣзи години азъ помня горчивата усмивка на писателя и другаря. Много бѣ страдалъ той, затова мждростѣта бѣ вкоренена у него. — почерпена отъ горчивия опитъ. Той не бѣше народникъ по убеждение, а по призвание. Резоньорството му бѣ чуждо, защото добросърдечието извираще направо отъ сърдцето му.

Ако имаше нѣщо, което авторѣтъ на „Горчивъ смѣхъ“ да ненавиждаше най много — това бѣ тѣй наречената интеллигенция у насъ, която обладава изключителна способность да се приспособява, готова да се кълне на всички богове и най вече — на своя всевластенъ егоизъмъ. На тази интеллигенция той посвети вдѣхновени страници, пълни съ горчевина и хуморъ, правдиви и затова — покъртително убедителни. А въ своя романъ — „Благословената земя“, той показа и пѣтя на истинското народностно, народническо и родолю биво служене.

Съ тази горчива усмивка, която бѣ нѣкакъ нераздѣлно свързана съ личността и дѣлото на Тих. Павловъ, той ни напустна, прости се преждевременно съ нашата благословена земя, която въодушевено възпѣ и която синовно обичаше. И защото истински я боготворѣше, въ неговитѣ очи и въ последнитѣ му романи и книги, тя се бѣ преобразила. Истински я видѣ той въ своитѣ поетически сѣнища, красива, просвѣтена, човѣчна, благоденствуваща и щастлива.

Така, вѣчно сѣмняващиятъ се, понѣкога и злоезичниятъ Тих. Павловъ умрѣ най-вѣрващиятъ изъ между насъ. Може би, той притвори очи щастливъ и радостенъ.

1940 г.

Възхвала на Хр. Стефановъ

Въ навечерието, когато българското малцинство, по инициативата на добруджанския в. „Обнова“, бѣше започнало усилен организационна и културна дейностъ за своето обособяване като народностно малцинствено движение, надъ Добруджа мълниеностно се разнесе тѣжната вестъ за звѣрското убийство на голѣмия добруджански деецъ Христо Стефановъ.

Конгресътъ на българското малцинство бѣше насроченъ на 6 септемврий 1931 год., въ подготовката и организирането на който покойниятъ взе живо участие. Като награда за вѣрната му служба на Добруджа, неговитѣ палачи го простреляха, може би, съ надежда, че въ неговото лице ще умъртвятъ духа на добруджанското народностно самосъзнание. Но тѣ се измамиха жестоко въ своята пъклена целъ.

Наистина, цинцаринътъ Ионъ Патони простреля водача на поробенитѣ добруджански българи, но не и борческата имъ вѣра. Фактъ е, че и следъ смъртта на Стефанова тѣ не се отклониха отъ начертания пътъ на своето народностно самосъзнание. Гробътъ на покойния стана нова трибуна въ борбата на добруджанци, обществениятъ му кръстъ — символъ на добруджанската борческа сила.

Хр. Стефановъ бѣше отъ онѣзи българи, които въ Добруджа извършиха епични дѣла за нейното стопанско, културно и политическо издигане. Завършилъ специално земеделско образование, дълги години той свещенодействуваше въ имението на баща си, видния котленецъ —

Стефанъ х. Матеевъ. И буренясалиятъ нѣкога ридъ, на който въ послѣдствие израстна китното и добре уредено с. Царь Борисъ, се преобрази въ образцово земеделско стопанство.

Добруджа е родила малко синове като Стефанова. Стопански и културенъ деецъ въ най-сждбоностнитѣ години на Добруджа, когато политическия, народностенъ и финансовъ гнетъ на Ромѣния бѣше достигналъ своя върхъ, срѣдъ отровената атмосфера на цинцарскитѣ варварства, той напустна своя идиличенъ животъ въ с. Царь Борисъ и се отдаде съ цѣлата си душа на разразилата се борба за правдини и по-добъръ животъ. Той бѣ общественикъ отъ рѣдка величина.

Своята голѣма любовъ къмъ труда, отзывчивата си душа къмъ страданията на малкия братъ, преклонението си предъ народа, по силата на стеклитѣ се обстоятелства въ Добруджа, Хр. Стефановъ пренесе на обществена почва, кждето за малко време остави неизлѣчими следи. Като сенаторъ и общественикъ, съ своята прѣмота, несъкрушима енергия и голѣма демократичность, покойниятъ успѣ да си извоюва непринудената почитъ и най-топлата привързаность на добруджанското население.

Хр. Стефановъ органически ненавиждаше шума и показа. Отрастналъ въ село, живѣлъ дълго време като тихъ и незабелѣзанъ работникъ въ полето на стопанската култура, той остана такъвъ до края на живота си и като общественикъ. Паметенъ ще остане неговиятъ подвигъ презъ 1929 год., когато безплодието въ Добруджа застрашаваше съ гладъ нейното трудолюбиво население. Като председателъ на Земеделската камара, покойниятъ взе почина и достави голѣми количества храни, които раздаде на добруджанци на много евтина цена. По този начинъ, благодарение на него, хлѣбородна Добруджа бѣ спа-

сена отъ разорение, а добруджанци отъ гладна смъртъ. За това тѣ ще му останатъ завинаги признателни.

Презъ 1930 год. въ Добричъ се състоя допълнителенъ изборъ за мѣстото на починалия презъ годината сенаторъ. Стефановъ бѣ единодушно избрания кандидатъ на българското малцинство. Всички видѣха въ негово лице призвания водачъ, защото той бѣ между найподготвенитѣ да даде разрешение и да постави предъ вниманието на ромънската общественостъ жизненитѣ и голѣми въпроси, които болезнено докосваха съдбата на добруджанскитѣ българи. Отъ това време е историческиятъ му позивъ къмъ избирателитѣ отъ Калиакренския окръгъ. Въ него нуждитѣ и интереситѣ на добруджанци бѣха блѣскаво изложени.

Хр. Стефановъ разкри въ позива си искрено и честно своитѣ разбираня за положението въ Добруджа. Въ него бѣха направени една отъ друга по-нерадостни заключения. Той се обяви срещу несправедливия поземленъ режимъ, наложенъ чрезъ нарочния законъ за нова Добруджа. Нѣщо повече: „Вашиятъ найтрепетенъ копнежъ, — писа той въ позива си къмъ добруджанци, — да видите измѣненъ чудовищния законъ за нова Добруджа, още не е сбжднатъ“. По този въпросъ Стефановъ прояви голѣмо и похвално усърдие. „Когато приехъ да се кандидатирамъ на вакантния постъ, направихъ го, — изповѣда се той, — съ уговорката, че тия мѣроприятия ще бждатъ непременно гласувани въ най-скоро време отъ законодателнитѣ тѣла“.

Съ този куражъ сж говорили до появата на Хр. Стефановъ малцина добруджански дейци. Така честно и открито и съ толкова много себеотрицание говорѣше само той.

Въ заключителната часть на неговия позивъ се казваше: „Тържествено декларирамъ, че въ

съгласие съ своитѣ партийни сподвижници, ще си подадемъ солидарно оставкитѣ отъ партията, ако това обещание не бжде реализирано“.

Хр. Стефановъ направи всичко, каквото бѣ въ неговата власт, за да подобри робската участъ на Добруджа. Неговата преждевременна смъртъ не му позволи да завърши своето предназначено дѣло. Но той съ бори въ ромънския сенатъ съ завидна смѣлость.

Тихъ и скромень, мълчаливъ, но упоритъ въ преследваната цель, Стефановъ ни напустна съ усмивка на уста. Остана ни неговиятъ безукоризненъ живогъ, който като знаме завинаги ще окриля добруджанци въ тѣхната борба за културни, политически и социални правдини. Затова тѣ всѣкога ще си спомнятъ за него съ неизразима болка.

Добруджанскитѣ българи, пословични съ своето трудолюбие, винаги сж били ревностни привърженици на мира и на легалната борба. Толкова повече, че въ лицето на Стефанова, единъ отъ голѣмитѣ стълбове на българщината въ Добруджа, тѣ всѣкога ще виждатъ въплътени своитѣ идеали. Предъ неговия гробъ тѣ ще се обричатъ да следватъ борческия му пжтъ и неморно ще се борятъ за тържеството на неговия и народностния общобългарски идеаль.

1931 год.

Петъръ Габе и Добруджа

1.

Моитѣ първи спомени за заслужилия добруджанецъ Петъръ Габе сж отъ доброто старо време. Тогава южна Добруджа живѣеше подъ знака на стопански и духовенъ разцвѣтъ.

Спомнямъ си много добре: Колата ни спрѣ до кладенеца на селото. Въ тѣзи години с. Харманъ се състоеше само отъ два чифлика, въ единъ отъ които господаруваше добриятъ Габе. Той бѣ предизвестенъ за нашето идване. Посрещна ни радостно, усмихнатъ и любезенъ. П. Габе носѣше сърдцето на добродушенъ добруджански селянинъ.

Припадаше здрачъ. Надъ чифлика тежеха звънциитѣ на съгмала. Тѣхниятъ приказенъ хоръ неусѣтно се сливаше съ пѣсенъта на щурцитѣ и бавно се разсейваше въ нощъта. На пѣтнитѣ врати ни здрависаха две голѣми овчарски кучета. Усмихнатиятъ П. Габе приятелски ги назова на име и тѣ ласкаво се присламчиха край него.

— Замръкнахте, казвашъ, — заговори той на баща ми. — Изглежда, че нощъта ще бжде свѣтла, но времето почна пакъ да се застудява.

П. Габе се оплака отъ самотата — всички отишли въ града, работата намалява. „Нѣма наоколо човѣкъ, съ когото да размѣнишъ дума“...

Сѣднахие подъ навеса на кѣщата да се отморимъ. Докато се размѣняха обичайнитѣ поздравления, азъ оглеждахъ съ жадни и любопитни очи двора, хамбаря, рунтавитѣ кучета.

Вечерьта ни нагостиха богато. Баща ми каза,

че сиренето било много хубаво, — дѣдо Янко го билъ направилъ. Спахме на пухено легло.

2.

Презъ 1917 г., когато баща ми управляваше чифлика на Ючормански въ с. Кара-япулари, една надвечеръ Петъръ Габе ни дойде на гости. Следъ вечеря излѣзохме да се разходимъ до близката гора. Презъ цѣлия пѣтъ той разпитваше баща ми за ромънскитѣ жестокости.

Вечерята до късно стаята на Габе свѣтѣше: трудолюбивиятъ ни гостъ записваше впечатления и сведенията, които бѣ събралъ презъ деня. Отъ тѣзи обиколки изъ Добруджа се роди знаменитата му книга — „Ромъния въ Добруджа“ (1917 година).

Това нагледъ дребно обстоятелство още повече впечатли образа на Петъръ Габе въ паметята ми. Тогава азъ разпитахъ всички, които можеха да ми съобщатъ нѣщо за него.

Презъ 1884 год. П. Габе дошелъ въ с. Кюпелери като изселникъ отъ Русия. Тукъ той оставилъ отлични спомени, — вѣвелъ целесъобразното, разумно и модерно обработване на земята.

Казахъ ми, че презъ 1894 г. той е билъ балчишки народенъ представителъ. Отъ една негова брошура научихъ за борбата му противъ лихварството въ Добруджа.

Още отъ тѣзи години азъ запазихъ за П. Габе най-възторжени и мили чувства! По късно четохъ много отъ книгитѣ му, посветени на Добруджа, и той още повече израстна въ съзнание-то ми като беззаветно преданъ борець и общественикъ, здраво приобщенъ къмъ неволитѣ и теглата на добруджанскитѣ българи.

Затова най-добре свидетелствуватъ нѣкои отъ книгитѣ му, особено тѣзи, въ които разглежда мѣстни добруджански въпроси: „Кредитъ и

лихварство“ (1892 г.), „По ж. п. линия Деви-Добричъ“ (1905 г.) „Прогресивно-подходния налогъ у насъ“ (1911 г.) „По земеделския въпросъ“ (1890 г.) и др.

П. Габе бѣше пръвъ начинателъ и най-горещъ защитникъ на почина за построяването на ж. п. линия Варна-Добричъ. Само тази да бѣ неговата заслуга къмъ Добруджа, тя е достатъчна да му отреди достойно мѣсто между най-заслужилитѣ добруджански дейци. Но неговитѣ заслуги, както това ще видимъ, сж много по-голъми.

3.

По-отблизу ние се сближихме и опознахме съ П. Габе презъ 1923 г. Земеделското правителство бѣ спрѣло в. „Епоха“, въ който тогава работѣхъ. Интерниранъ бѣхъ въ Варна. Покрусенъ отъ политическитѣ своеволия, на които бѣше жертва страната, живѣхъ въ града почти затворнически животъ.

По времето, когато уреждахъ в. „Варненска поща“, П. Габе дойде въ редакцията, за да донесе статия. Тогава се „запознахме“ отново. Коситѣ му бѣха оснѣжени. Но той имаше горда осанка и живитѣ му очи все още пламтѣха. Отъ цѣлата му фигура лѣхаше благородство и достоинство.

— Значи, ти си. . . Гледай колко много си порастналь, — весело ми се усмихна той и, като въздѣхна, додаде, развълнуванъ и разнѣженъ: — Помнишь ли . . .

Това „помнишь ли“ така властно ме покори, че следъ това ние се виждахме почти всѣка вечеръ. Говорихме за Добруджа, за всичко хубаво въ нея, — само за хубавото, защото доброто сърдце на нейния любящъ синъ, както всички добри и лжчазарни хора, живѣше семо съ красивото и доброто въ живота.

Личността на незабравимия П. Габе излъчваше обаяние и сърдечна топлина. Човекът със здрави нравствени заложби, той бѣ известенъ като общественикъ съ своята безукорна честностъ и преданна обществена служба. Добруджа никога нѣма да го забрави и винаги ще му бжде признателна за всичко добро, което той ѝ направи.

Макаръ съ напреднала възраст, отзивчивото сърдце на Габе го тласкаше къмъ дейна политическа борба. Подъ влиянието на новото време, той се приобши и прегърна идеитѣ на българския радикализъмъ, но здравиятъ му общественъ усѣтъ не го отклони отъ повелитѣ на деня: той остана до последния день на живота си човекъ на дѣлото и на действителнитѣ придобивки

4

По добруджанския въпросъ П. Габе написа нѣколко извънредно интересни книги и бршшури. Въ тѣхъ той вложи много знания. Тѣ сж написани на пламененъ езикъ, който е белегъ за борческия духъ на автора имъ, винаги неспокоенъ и настрѣхналъ предъ злото и неправдитѣ.

Споменатата му анкета за румънското владичество въ южна Добруджа ще остане като паметникъ на непосиленъ трудъ и преданна служба предъ нейнитѣ интереси.

Съ голѣма вещина и тънко познаване на въпроса се отличава и талантливо написаната му книга — „Добруджанскиятъ въпросъ въ неговата сжщностъ“. Въ тази знаменателна книга той изложи и обобщи всичко интересно и отъ значение, отнасящо се до земеделското законодателство на ромънската олигархия.

Освенъ това, П. Габе бѣ авторъ и на многостатии върху робската неволя на поробена Добруджа, разпрѣснати въ разнитѣ български вестници.

За всичко това този преданъ синъ на България заплати твърде скъпо: ромънската власт, безъ да има каквито и да било законни основания, постави ржка на имотитѣ му, неговитѣ единствени спестявания въ Добруджа. Опропастенъ економически, дълбоко засегнатъ отъ смъртта на своя единственъ синъ, той заживѣ въ изгнание тежкитѣ дни на прокуденика. Но тѣзи негови лични нещастия не го сломиха и той нито за мигъ не падна духомъ.

Дори въ своя предсмъртенъ часъ, когато животътъ завинаги го напуснаше, П. Габе не възропта отъ своята неволнишка сждба. Колко много и повече отъ него бѣха нещастни и бедствуващи добруджанскитѣ бѣжанци? Въ тѣзи години, като отвѣяни листа, тѣ блуждаеха немилни-недраги изъ България.

За едно само скърбѣше той:

„Моята работа за Добруджа още не е свършена! Искамъ да живѣя не за себе си, а за Добруджа“...

Съ този копнежъ за работа и за служба предъ интереситѣ на поробена Добруджа П. Габе скл пи очи, неприласканъ, непохваленъ приживе за своя неуморенъ трудъ. Въ мисълта си за Добруджа той бѣ забравилъ и своитѣ близки, на които, умирайки, нѣмаше време да имъ каже една сърдечна и мила дума.

Въ предсмъртния си часъ, П. Габе мислѣше само за близкитѣ на сърдцето му добруджанци, на които бѣ обрекълъ живота си, срѣдъ които бѣ живѣлъ и които обичаше повече отъ всичко друго на този свѣтъ. Затова той имъ принадлежи всецѣло и тѣ му дължатъ благодарностъ и най-добри чувства.

1934 г.

Първостепенният факторъ

Духовната култура на единъ народъ е неразривно свързана съ неговия материаленъ битъ. Тази максима, приспособена къмъ българския животъ, открива и за най-непринудения наблюдателъ взаимоотношението между процеса на икономическото съвземане на единъ народъ и бавния, но положителенъ възходъ на неговитѣ духовни сили.

Икономически изостаналитѣ народи сж жертва на своя естественъ нагонъ — духовенъ и материаленъ — за догонване на пропуснатото историческо развитие. Този нагонъ пробужда творческитѣ имъ сили и въ годинитѣ на културенъ и стопански възходъ прави отъ тѣхъ борци за обществени и духовни преобразования.

Подобенъ възходъ на своитѣ народностни сили българския народъ преживѣ въ зората на своето духовно и политическо пробуждане. И днесъ още той е въ сѣнката на тази възродителна стихия.

Началниятъ периодъ на българския народностенъ възходъ най-осезателно пулсира въ годинитѣ на Възраждането, когато българскиятъ народъ даде широкъ замахъ на своитѣ „скрити витални сили“. Неговиятъ културенъ и стопански гений тукъ получи своето блестящо кръщение. Третото съсловие се бѣше пробудило за животъ и съ икономическото му съвземане дойде и политическото, което въ своитѣ първи стѣпки се прояви като жажда за просвѣта и култура.

Тѣзи въпроси разглежда проф. д-ръ К. Гълж-бовъ въ своята книга „Зовътъ на родината“. Но

той им ъдава едно колкото едностранчиво, толкова и погрѣшно обяснение. Неговата основна грѣшка произлиза отъ невѣрния му изходенъ пунктъ. Той пише: „Въ центъра на всѣка една култура лежи като творческо, организиращо начало, една душа, а животътъ на душата е преди всичко самопроява, че следъ това отгласъ на външни раздражняния“ (стр. 9).

Приемемъ ли тази чудновата мисль за вѣрна, ще трѣбва да се съгласимъ, че българскиятъ народъ се е пробудилъ за духовенъ и националенъ животъ отъ самосебе си, по внушение свише, че това чудо се извършва изключително и благодарение на О. Паисий.

За К. Гължбовъ това е напълно естествено. Нѣщо повече: той е на мнение, че „неблагоприятнитѣ икономически условия и съвпадежи на историческитѣ събития творятъ културата на единъ народъ, а събудената културна стихия на неговата душа“ (стр. 11). Следъ това много логически той се домогва до мисльта, — колкото странна и да е тя! — че за всестранния възходъ на единъ народъ отъ първостепенно значение е „културната стихия въ душитѣ на народитѣ“ (стр. 12). По силата на това правило „тъмнитѣ витални сили“ на единъ народъ сж най-важния факторъ за неговото духовно развитие.

Какво означава това? Споредъ проф. Гължбовъ материалнитѣ условия съдействуватъ или не, благоприятствуватъ или не за неговото културно развитие, „но тѣ не могатъ да го извикатъ на животъ, безъ да сж се извършили тъмнитѣ витални процеси въ недрата на народната душа“ (стр. 12).

А какъ ще стане това? Кой ще пробуди за животъ тѣзи „тъмни витални сили“?

Отговорътъ на така поставенитѣ въпроси може да бжде само потвърждение на общоизвест-

ната истина, че безъ наличността на благоприятни материални условия нѣма духовенъ животъ.

По този въпросъ К. Гължбовъ самъ признава: „Не липсва воля за културна работа у нашия добъръ народъ, но по причини, които не зависятъ отъ него, той е беденъ и затова развитието му, особено следъ голѣмата война, върви бавно“ (стр. 11).

Ако материалната изостаналостъ на единъ народъ е сжщественно условие за слабия му духовенъ разрастъ, не означава ли това, че материалниятъ факторъ е отъ първостепенна важностъ?

За правотата на тази мисълъ ние намираме и други ценни признания у авторътъ на „Зовътъ на родината“. Като се спира върху притжления творчески духъ на съвременния български учителъ, той пише, че за това преходно колебание „трѣбва да се вине грижата за всѣкидневния хлѣбъ“ (стр. 13). А, като отбелазва омаломощената културна стихия на българския писателъ, той я обяснява така: „И тукъ причината е пакъ грижата за насжщния“.

Истина, какви по-красноречиви доказателства биха могли да се приведатъ отъ тѣзи, които убедително потвърждаватъ значението на материалнитѣ условия като първооснова на всѣка гражданна и творческа работа?

И така, отричайки важността на икономическитѣ условия и на материалния факторъ, проф. д-ръ К. Гължбовъ, при все това се вижда принуденъ да признае, че нашето поколѣние израстнало въ вихъра на две войни и подъ знака на тѣхнитѣ морални, материални и политически послѣствия, днесъ живѣе наистина единъ сакатъ животъ.

Тукъ миогледътъ на автора влиза въ остъръ конфликтъ съ фактитѣ: попадналъ подъ

тѣхната неумолима логика, той идва да потвърди точно онова, противъ което е въстаналъ.

„Духовната култура е немислима безъ материалната и обратно“ (стр. 25), — пише той. Така, безъ самъ да иска, дори противъ себе си, К. Гължбовъ признава една безспорна истина. Другъ е въпросътъ, какви други още фактори влияятъ за духовното осъзнаване и развитие на народитѣ.

1935 год.